

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖА БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЭГАМБЕРДИЕВ ЖАСУРБЕК ЖАҲОНГИРОВИЧ

СЎЗЛАРНИНГ МЕТАФОРИК МАЪНОЛАРИНИ ИЗОҲЛИ
ЛУҒАТЛАРДА КОДИФИКАЦИЯЛАШ ТАМОЙИЛЛАРИ

10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира
тилшунослик ва таржимашунослик

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация
автореферати мундарижаси**

**Contents of Dissertation
Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) in Philology**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

Эгамбердиев Жасурбек Жаҳонгирович

Сўзларнинг метафорик маъноларини изоҳли луғатларда
кодификациялаш тамойиллари 3

Egamberdiyev Jasurbek Jahongirovich

Principles of codification of metaphorical meanings of words in
explanatory dictionaries 27

Эгамбердиев Жасурбек Жаҳонгирович

Принципы кодификации метафорических значений слов в толковых
словарях 43

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ 47

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖА БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЭГАМБЕРДИЕВ ЖАСУРБЕК ЖАҲОНГИРОВИЧ

СЎЗЛАРНИНГ МЕТАФОРИК МАЪНОЛАРИНИ ИЗОҲЛИ
ЛУҒАТЛАРДА КОДИФИКАЦИЯЛАШ ТАМОЙИЛЛАРИ

10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира
тилшунослик ва таржимашунослик

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2019.3.PhD/Fil1001 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Андижон давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Андижон давлат университети веб-сайти (www.adu.uz) ҳамда «ZiyoNET» ахборот-таълим порталида (www.ziyo.net) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Умарходжаев Мухтор Ишонходжаевич
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Ҳошимова Дилдора Мадаминовна
филология фанлари доктори

Самандаров Рустамжон Дўсёрович
филология фанлари бўйича фалсафа доктори

Етакчи ташкилот:

Фарғона давлат университети

Диссертация ҳимояси Андижон давлат университети ҳузуридаги филология фанлари бўйича илмий даража берувчи PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 рақамли Илмий кенгашнинг «___»_____2020 йил соат___ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 170100, Андижон шаҳри, Университет кўчаси, 129-уй. Тел.: (99874) 223-88-14; факс: (99874) 223-88-30; e-mail: agsu_info@fdu.uz).

Диссертация билан Андижон давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 170100, Андижон шаҳри, Университет кўчаси, 129-уй. Тел.: (99874) 223-88-14

Диссертация автореферати 2020 йил «___» _____ кунни тарқатилди.

(2020 йил «___» _____ даги ___ рақамли реестр баённомаси).

Ш.Ҳ.Шаҳобиддинова

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш
раиси, филол.ф.д., профессор

У.Э.Раҳимов

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш
илмий котиби, филол.ф.н., доцент

С.Р.Мирзаева

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш
қошидаги илмий семинар
раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунё тилшунослиги, жумладан, амалий луғатшунослик тилда миллий-маданий ҳодисаларнинг ифодаланишига ҳамиша эътибор қаратиб келган. Шу боисдан тилшуносликда тилни миллий-маданий ҳодисалар дискурсида тадқиқ қилувчи лингвوماданиятшунослик юзага келди. Тил бирликларини лингвوماданий жиҳатдан тадқиқ қилиш замонавий тилшунослик фанининг асосий йўналишларидан бири бўлиб қолди.

Жаҳон тилшунослигида тил ва маданият муносабати тадқиқига эътибор кучайганлиги уларни ўзида яққол акс эттирувчи метафоралар тадқиқининг ҳам муҳим масала эканлигини кўрсатади. Шу маънода, кўчимлар, унинг марказида турувчи метафора ўзининг соф миллий табиати билан ажралиб туради. Унда миллий тилнинг борлиқни таснифлаш ва ўз манзарасида акс эттириш хусусиятлари мужассамлашган бўлади. Метафорада халқ турмуш тарзи, анъаналари, урф-одатлари, менталитети, тафаккури, билиш жараёни каби қатор ҳодисалар ўз ифодасини топади. Шу боисдан метафорани лингвوماданий нуқтаи назардан тадқиқ қилиш тил ва жамият муаммоси кесимида ҳар доим ҳам долзарб масала сифатида намоён бўлади.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда ўзбек тилининг давлат тили сифатида мақоми ва нуфузини кўтаришга бўлган ҳаракатлар турли типдаги луғатларга бўлган эҳтиёжни орттирди. Натижада бир тилли ҳамда таржима луғатларини яратиш ва уларни ривожлантириш бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб бориш муҳим аҳамият касб эта бошлади. Жаҳон амалиётида тил ўрганувчиларнинг лексик компетенцияларини ривожлантириш мақсадида ўқувчиларни лингвوماданий компетенцияларга ўргатиш тажрибаси ўзининг самарали натижаларини бераётганлиги сир эмас. Бу эса, ўз навбатида, миллий маданий хусусиятларни ўзида акс эттирувчи метафораларни турли луғатларда кодификациялаш масаласининг нечоғлик долзарблигини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 8 майдаги «Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартини тасдиқлаш тўғрисида»ги 124-сон қарори, 2012 йил 10 декабрдаги «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1875-сон қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг асосий устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологияларни ривожлантиришнинг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-

маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон тилшунослигида метафорани ташкил қилувчи лисоний бирликлар лингвистик аспектда ўрганилган фундаментал ишлар қаторида Лакофф Д., Телия В.Н., Аверина Е.Д., Арутюнова Н.Д., Базарова Л.В., Бахтин М.М., Блэк М., Будаев Э.В., Чудинов А.П., Вико Дж., Галеева Н.Л., Демьянков В.З., Дондуа К., Дубровина И.И., Дэвидсон Д., Кнабе Г.С., Которова Е.Г., Красных В.В., Лаврентьева Н.Б., Джонсон М., Пюльзю Е.А., Рынков Л.Н., Скляревская Г.Н. ва бошқаларнинг тадқиқотларини кўрсатиш мумкин.

Ўзбекистонлик олимлардан А.Абдуазизов, Д.У.Ашурова, Ш.С.Сафаров, М.Умархўжаев, М.И.Расулова, А.Э.Маматов, И.К.Мирзаев, Б.Йўлдошев, А.М.Бушуй, С.Р.Рахимов, Ж.Ёкубов, ва А.Мамадалиевлар ўз тадқиқотларида тил бирликларини прагматик ва когнитив нуқтаи назардан таҳлил қилишган бўлса, луғатлар билан амалий ишлашни ўргатиш масаласи куйидаги тадқиқотчиларнинг ишларида ёритиб берилган: Т.И.Чижова, А.А.Семенюк, З.А.Потиха, Д.Э.Розенталь, Ф.И.Вирченко, В.Вознюк, И.В.Галлингер, А.И.Геберле, П.А.Грушников, Л.Н.Калинина, Г.Н.Лебедева, Н.П.Пикалова, Т.В.Хачатурова, Г.Г.Еркибаева¹.

Бироқ юқорида номлари зикр этилган тилшунос ва лексикографларнинг изланишларида метафоранинг миллий, этник маънавиятни, характерни ўзида акс эттирадиган миллий-этник, ментал тавсифи, семантик хусусиятлари, стилистик дунёсини луғатларда кодификациялаш² масаласи алоҳида монографик планда ўрганилган эмас.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси-нинг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Андижон давлат университети қошидаги «Инновацион луғатшунослик маркази»да олиб борилаётган «Замонавий лексикография муаммолари» илмий-амалий йўналиши ҳамда Инглиз тили фонетикаси кафедрасида ўрганилаётган «Прагмалингвистика ва когнитология» номли устувор илмий-тадқиқий фаолиятга мувофиқ бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади метафоранинг лексик-семантик, лингвомаданий хусусиятларини очиш билан бирга уларни луғатларда кодификациялаш усулларини таҳлил қилишдир.

¹ Пикалова Н.П. Формирование у младших школьников умения пользоваться лингвистическими словарями разных типов. Автореф. Дис. ...канд. пед. наук.- Санкт-Петербург: 2000 г.; Т.В.Хачатурова Обогащени лексического запаса младших школьников на основе использования лингвистических словарей. Автореф. Дис. ...канд. пед. наук. – Майкоп. 2007; Г.Г.Еркибаева. Методика работы с учебными словарями на уроках русского языка и литературы в старших классах Казахской школы. Автореф. Дис. ...канд. пед. наук.- Алматы-1995.

² Кодификация [лот. Codification – кодекс тузиш < codex – қонунлар мажмуи + facere – қилмоқ, бажармоқ] Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмунини қайта ишлаш йўли билан уларни бир бутунликка келтириш жараёни (ЎТИЛ. 5 жилдли. 3-жилд. – Т.: ЎзМЭ., 2008. – Б. 386); Codification – the act of codifying or being codified (Webster's Third New International Dictionary. – Germany: 1993. – P. 438).

Тадқиқотнинг вазифалари:

метафоранинг луғат таркибида тутган ўрнини аниқлаш ва уларни луғатларда кодификациялаш усуллари таҳлил қилиш;

метафорик сўзлик маъносининг умумистеъмол, норматив тил доирасида қўлланиш даражасини белгилаш;

сўзнинг кўчма маъноси: метафора ва омоним сўзларнинг луғатларда фарқланиш даражасини аниқлаш;

архаик маъноли метафораларнинг луғатларда берилишини ва неологик метафораларнинг луғатларда кодификацияланишини таҳлил қилиш;

метафорик сўзларга луғатларда стилистик, грамматик ва фонетик тавсиф бериш;

Тадқиқотнинг объекти сифатида метафоралар ва уларнинг луғатларда берилиши танланган.

Тадқиқотнинг предмети метафоранинг семантик, лексикографик ҳамда лингвوماданий аспекти ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Мазкур ишда қиёслаш, дистрибутив, статистик, лексикографик таҳлил ва прагматик таҳлил методларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

метафораларнинг луғат таркибида тутган ўрни аниқланди ва уларни луғатларда кодификация қилиш усуллари тадқиқ қилинди;

сўзнинг кўчма маъноси: метафора ва омоним сўзларнинг луғатларда фарқланиш даражаси аниқланди;

метафорик сўзлик маъносининг умумистеъмол, норматив тил доирасида қўлланиш даражаси белгиланди;

архаик маъноли метафораларнинг луғатларда берилиши ва неологик метафораларнинг луғатларда кодификацияланиши таҳлил қилинди;

метафораларнинг миллий табиати очиб берилди;

метафоранинг олам лисоний ва лексикографик манзарасидаги ўрни тавсифланди.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

Метафорик маъноли сўзларни турли луғатларда кодификация қилиш тамойиллари тадқиқи натижасида чиқарилган хулосалар тилшунослик учун муҳим илмий-назарий маълумотлар бериши, лексикографияга оид назарий ва амалий курсларни ташкил этишда манба бўлиши, бир тилли, кўп тилли ва таржима луғатлари, дарсликлар ва қўлланмаларнинг мукаммаллашувига хизмат қилиши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Таҳлилга тортилган материаллар тилнинг универсал хусусиятларига доир хулосалар қилиш имконини берди. Уларнинг асослилиги методологик мукаммаллиги, шунингдек, қўйилган масалаларнинг аниқлиги ҳамда олинган натижаларнинг хорижий мутахассислар томонидан тасдиқланганлиги билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижалари ҳамда илмий хулосаларидан бир тилли, кўп тилли ва таржима луғатлар тузиш назарияси ва амалиётида назарий манба сифатида фойдаланиш мумкин. Тадқиқот материаллари тилшунослик ва лексикографияда миллий-

маданий хусусиятлар муаммосини тадқиқ этишда ёрдам беради. Шунингдек, диссертация мавзуси доирасида ўтказилган таҳлилларнинг илмий-назарий хулосалари таълим ва тарбия жараёнини янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

Диссертациянинг амалий аҳамияти ундаги хулосалардан «Лексикология», «Стилистика» каби фанлар ва махсус Лексикография курсларини ўқитишда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Сўзларнинг метафорик маъноларини изоҳли луғатларда кодификациялаш тамойиллари тадқиқига оид асосий хулосалар ва олинган илмий натижалар асосида:

дунё тилларида метафорик маънони ифодалашда тилнинг структур-семантик жиҳатларидаги ўзига хосликларни қиёслаб аниқлаш, луғатларни шакллантиришнинг тамойиллари хусусидаги хулосаларидан ИТД-1-57 рақамли «Ўзбек тилининг татбиқий йўналишларини амалга оширишнинг дастурини ишлаб чиқиш» мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 18 июндаги 89-03-2118-сон маълумотномаси). Натижада турли лингвомаданият вакиллариининг коммуникатив самарадорлигини таъминлаш борасидаги қарашларни шакллантиришга эришилган;

сўз маъносининг компонент таҳлил қилинувчи система сифатидаги табиатини очиб бериш ҳамда тилшуносликнинг замонавий йўналишларида сўз талқинларига оид хулосаларидан «ОТ-Ф8-057 рақамли «Ўзбек тилини системавий тадқиқ этишнинг методологик асослари, метод ва принципларини шакллантириш» мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 18 июндаги 89-03-2118-сон маълумотномаси). Натижада тил бирликларининг системавий хусусиятларини ўрганишдаги методологик муаммолар ўз ечимини топган;

тадқиқотда амалга оширилган таҳлиллар натижаларидан «O'zbekiston» телеканалида тайёрланиб, эфирга узатилган «Тилга эътибор», «Ассалом Ўзбекистон!» кўрсатувларини эфирга тайёрлашда фойдаланилган. (Ўзбекистон миллий телерадиокомпаниясининг 2020 йил 12 июндаги 02-13-669-сон маълумотномаси) Натижада кўрсатувлар сценарийсини мазмунан бойитишга эришилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Диссертация тадқиқоти натижалари 13 та илмий-амалий анжуманда, жумладан, республика миқёсида 8 та ҳамда 5 та халқаро илмий-амалий конференцияларда маъруза кўринишида баён этилган ва апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 17 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 4 та мақола: 3 таси республика ҳамда 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 145 саҳифадан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқотнинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объект ва предметлари тавсифланган, унинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертация ишининг **«Метафора лингвомаданий феномен сифатида»** деб номланган биринчи бобида замонавий метафорологияда метафора талқини ҳамда метафоранинг тил, маданият ва маънавият муштараклиги аспектига оид фикрлар билдирилган.

Метафоранинг бадиий ёки лингвистик ўрганилиши Арасту даврига бориб тақалади. Файласуф «Поэтика» асарида метафорани борлиқдаги аталмишларнинг ўхшашлиги асосида ифодаловчи маъносининг қайта тушунилиши сифатида талқин қилади. Тилшунослар бу тушунчанинг фанимизга риторика орқали ўзлашганлигини таъкидлашади. Бу атаманинг биринчи бўлиб Изократнинг «Evagorus» деб номланган асарида қўлланилиши ҳақида маълумотлар бор³. XX асрга келиб эса у ҳақиқий илмий тадқиқ объектга айланди, тилнинг ажралмас ва ўзига хос феноменларидан бири сифатида лингвистикада ўрганила бошланди⁴.

Бугунги кунда метафора тилшуносликда ҳатто фан йўналиши даражасига кўтарилди ва метафорология бўйича бажарилган ва амалга оширилаётган ишларни санаш ва қайд қилиш имкони чекланиб бормокда. Бажарилаётган ишлар тилшунослик фанининг бошқа фанлар билан туташуви натижасида янги-янги муаммолар кун тартибига қўйилмокда. Тилшуносларнинг умумий фикрларига кўра бугунги кунда метафорологиянинг қуйидаги икки йирик йўналишлари мавжудлигини эътироф этиш мумкин:

- 1.Тавсифий ёндашув.
- 2.Лексикографик ёндашув.

Бу йўналишларнинг ҳар бири ўз ичида янги-янги ёндашувларни камраб олади ва уларнинг тадқиқ предмети ва методлари ўзига хосдир. Хусусан, тавсифий ёндашув йўналиши кенг қамровли бўлиб, метафорани илмий ўрганишнинг асосий ёндашувларини ўз ичига олади. Улар сирасига қуйидагилар кириши мумкин:

³ Античные теории языка и стиля. – М. – Л., 1936. – С. 217.

⁴ Bühler K. Sprachtheorie Die Darstellungsfunktion der Sprache. Stuttgart; N. Y.: UTB/Fink, 1984 (Nachdruck der Erstausgabe von 1934) [Рус. перевод – К. Бюлер. Теория языка. М., 1993]; Pepper S. C. The Root Metaphor of Metaphysics // J. of Philosophy. 1935. № 32; Richards I. A. The Philosophy of Rhetoric. N. Y.: Oxford University Press, 1936. Stanford W. B. Greek Metaphor. Oxford, 1936; Carnap R. The Logical Syntax of Language. L., 1937. Muncie W. The Psychology of Metaphor // Archive of Neurology and Psychology. 1937. № 37; Bachelard G. La psychanalyse du feu. P.: Gallimard, 1938; Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. Л., 1940. Дондуа К. Метафора в широком смысле и метафора поэтическая // Язык и мышление. М.; Л., 1940. Т. 9.

1. Метафоранинг герменевтик тадқиқи.
2. Метафоранинг лингвоаксиологик тадқиқи.
3. Метафоранинг лингводидактик тадқиқи.

Лексикографик йўналишда эса бир тилли, изоҳли, ўқув луғатларда ёки таржима луғатларида метафорани тавсифлашга ихтисослашган кўринишлари касб этади.

Метафорик маънонинг лисоний ва когнитив асосини аниқлаш, шарҳлаш герменевтик ёндашувнинг асосини ташкил этади. Метафоранинг герменевтик тадқиқи масаласи миллий ва диний қадриятлар тарихи билан боғланиб кетади. Бу масала билан метафорологиянинг лингвоаксиологик йўналиши машғул бўлади. Бу борада Дж.Лакофф, М.Джонсон, Л.Лаудов, Розов, Л.Б.Альберти, М.Вебер, А.Н.Баранов, В.И.Карасик, Г.Н.Скляревская, И.И.Дубровина, Н.А.Лукьянова кабиларнинг олиб борган тадқиқотлари эътиборга моликдир⁵.

Метафорик маънонинг лексикографик талқини масаласи тилшунослигимизда қатор муаммолар билан йўғрилган ва беҳад мураккаб объект эканлиги билан характерланади. Масалан, ўсимлик номларини ифодаловчи метафорик маъноли сўзларнинг изоҳли луғатлардаги талқини масаласида турли хилликлар, бир мустаҳкам мезонга асосланилмаганлигини кўриш мумкин. 2008 йилда чоп этилган беш жилдли «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да *лола* сўзи тавсифида унинг метафорик асосда исм сифатида қўлланилиши айтилади, бироқ *атиргул*, *чиннигул* сўзлари талқинида уларнинг исм сифатида ишлатилиши ҳақида фикр билдирилмайди. Метафорик маънога, албатта, биринчи, яъни бош маъно ёки бошқа бир кўчма маъно асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Тадқиқотчилар томонидан метафорик маънони очиб берувчи қатор воситалар мавжудлиги ва улар маънони тўғри ва объектив шарҳлаш имконини бериши айтилган. Хусусан, О.Н.Лагута метафорик маънони шарҳлашнинг қуйидаги мазмуний лингвистик контекстини кўрсатади: «1) тасвирий; 2) маънодошлик; 3) зид маънолилик; 4) маънодошлик-зид маънолилик; 5) тур-жинслилик ифодаловчи контекст; 6) уядошлик; 7) тақлидий контекст.

Тил миллий ва номиллий воситалардан таркиб топган бўлишига қарамай, унда мавжуд номиллий, яъни ўзлашма бирликлар шу тил соҳиби бўлган миллат онги призмасидан ўтган фикр маҳсулини ифодалар экан, миллийлик билан тўйиниб боради. Ўзлашма бирликлар уни ўзлаштирган миллат маънавий

⁵ Карасик В. И. Оценочная мотивировка, статус лица и словарная личность // Филология. 1994. № 3; Розов Н. С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. Новосибирск, 1998; Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1980a; Lakoff G., Johnson M. *The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System* // Cognitive Science. 1980 b. № 4; Скляревская Г. Н. К вопросу о метафоре как объекте лексикографии // Современная русская лексикография: 1981. Л.: Наука, 1983; Дубровина И. И. Особенности проявления семантической универсалии в разносистемных языках (метафорическая модель «Путь» в русском и английском языке): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Саратов, 2001. Лукьянова Н.А. Образы множества в языке и речи // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Новосибирск, 1975. Вып. 4; Скляревская Г.Н. К вопросу о метафоре как объекте лексикографии // Современная русская лексикография: 1981. Л.: Наука, 1983; Лукьянова Н. А. Семантические процессы в лексико-семантических группах // Семантические процессы в системе языка. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984.

бойлиги билан тўйинади, бир вақтнинг ўзида миллий маданиятни ўзга маданият унсури билан бойитади. Бир қарашда оригиналлик касб этгандек туюлувчи маданият аслида маданиятлар байналмилаллашуви, маданиятлараро коммуникатив глобаллашув жараёнида ўзининг янги босқичига кўтарилади, миллий ўзига хослик янги сифат босқичида намоён бўлади. Миллатлараро интеграциялашув фақат лексик ўзлашмалар доирасида кечганлиги сабабли ҳам у қандайдир диффузлик касб этмайди, ўзи кириб келган маданиятни ўзига сингдиришга қодир эмас, балки ушбу маданият таркибига сингиб кетади.

Ҳар бир тил миллий бўлганлиги каби, миллий нигоҳ ҳам борлиқни баҳолашда миллий-маданий тафаккур ва стереотиплар асосида иш кўради. Шу боисдан миллий маданият, қадрият ва тафаккур ўлчамлари борлиқ ҳодисаларини «ўлчаш» баробарида, ўлчаш воситаларига ҳам миллий-ментал «эталон» асосида муносабатда бўлади.

Маълумки, ҳар қандай маданият ифодаси символик табиатга эга⁶. Ифодаловчилар рамзий моҳиятга эга бўлиб, улар бир вақтнинг ўзида ташқи қобик бўлиш билан бирга, иккинчи томондан, ўз «мағзи» билан бамисоли эт ва тирноқ каби бирлашиб кетади. Бундай талқинда тилнинг белгилик хоссасига маълум даражада путур етгандек кўринади. Ҳар қандай шартли белгидан фарқли ўлароқ, тил белгилари ва унинг ифодаланмишлари орасида қандайдир бошқа ботиний боғлиқлик мавжуддек туюлади. Зеро, тилнинг пайдо бўлиши ҳақидаги илоҳийлик ғояларини илгари сурувчи қарашларнинг мавжудлиги ҳам унинг бошқа «шартли» белгилардан фарқлилигини кўрсатади.

Дж.Вико таъкидлаганидек, «ҳар бир метафора кичкина мифдир»⁷. Шунинг ўзиёқ метафорани миллийлик бўёғидан холи тасаввур қилиб бўлмаслигини кўрсатади. «Шу сабабли борлиқни муайян ва мавҳум ҳис қилиш амалга оширилади ва шунинг учун ҳам у тилда миф ижод қилишнинг самарали усули ҳисобланади»⁸. Шу маънода жаҳон метафорологиясининг атоқли вакиллари бўлган Дж.Лакофф ва М.Жонсоннинг қуйидаги фикрларини тадқиқотнинг йўналишини белгилайдиган методологик қийматли асос сифатида келтириш мумкин: «Биз барча маданий қадриятлар метафорик система билан мувофиқлашган ҳолатда реал ҳукм суради дейиш фикридан йироқмиз. Фақат реал мавжуд бўлган ва маданият қаърига чуқур сингиб кетган қадриятларгина метафорик тизим билан мувофиқлашади»⁹.

Шевалараро лексик фарқларда ҳам метафорик хосланишлар шу шева вакилларининг тил воситасида шаклланган этник онги ва қадриятлари силсиласи билан белгиланади. Масалан, *ширини* метафорик қўлланиши Ширин қишлоғидан ташқарида маълум бир когнитив ва комик функция бажаради. Аммо шу ҳудудда яшовчилар учун унинг бу вазифаси мутлақо юзага чиқмайди.

⁶ Базарова Л.В. К вопросу о соотношении языка и культуры // Образование и культура России в изменяющемся мире. – Новосибирск, 2007. – С. 72-76.

⁷ Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. Л., 1940. – С. 146.

⁸ Мусаева Е.М. Миф и метафора // Фразеология в дискурсах разных типов. Вестник ИГЛУ. Сер. Лингвистика. Иркутск: ИГЛУ, 2000. – С. 113.

⁹ Лагута О.Н. Лингвометафорология: основные подходы. <http://www.Balkan.Rusistics> | Статьи | Монографии. Метафорология. Теоретические аспекты. Ч.1. Г.2. § 3-5. – С. 4.

Ёки Андижон шевасида *истамоқ* феълининг «қидирмоқ» маъноси асосидаги метафорик маъноси бошқа ҳудудларда уқилмасдан қолиши табиий.

Тилларда муқобил ва номуқобил бирликлар мавжуд. Бу ҳақда гап кетар экан, байналмилал сўзлар тўғрисида тўхталишга ҳожат йўқ. Бироқ ҳар бир тилнинг ўзида шундай бирликлар борки, улар шаклан бошқа-бошқа бўлса-да, семантик жиҳатдан маълум даражада яқин бўлади. Масалан, ўзбек тилидаги *китоб, дафтар, қалам, ўчирғич* сўзлари инглиз тилида ҳам ана шундай семантик қийматга эга бўлган сўзлар асосидагина берилади. Бунда, албатта, сўзларнинг бош, асосий денотатив маъноси назарда тутилади. Бироқ бу сўзлар кўчма маъно касб этар, яъни метафорик маъно ифодалар экан, энди улардан тиллараро умумийликни эмас, балки фарқларни кузатиш лозим бўлади. Масалан, ўзбек тилидаги *лола* лексемасини олайлик.

«**ЛОЛА** [ф. ʎʎ] **1 бот.** Лоладошлар оиласига мансуб, йирик, чиройли гулли кўп йиллик ўсимлик; манзарали экма гул ва унинг қизил, сариқ ёки тарғил гули.

Лола сайли Ўзбек халқининг қадимги удумларидан бири: қир ва адирларда лола очилган чоғда ўтказиладиган сайил, саёҳат.

2 кўчма поэт. Лола рангли, қизил, қирмизи.

3 Лола (хотин қизлар исми)»¹⁰.

Лексема маъноларидан биринчиси илмий семема ва уни шунинг учун универсал семема сифатида баҳолаш мумкин. Аммо бунда ҳам миллий дунёқараш акс этганлигини далилловчи жиҳат йўқ эмас. Кейинги икки семемага нисбатан соф миллий менталлик нуқтаи назаридан муносабатда бўлинганлиги маълум. Шарқда инсон юзининг қизилга мойиллиги кўркамлик саналади. Буни «Меҳробдан чаён» романида Абдулла Қодирийнинг Раъно қиёфасини тавсифлаш учун қўллаган лола сўзи мисолида аниқ амин бўлиш мумкин: ...*Шу кундан бошлаб Лолани кўриш ҳажрига тушдим... Бурнидаги булоқисидан бошқа (агар булоқи ҳуснга қўшулса) «Лола»ликка арзийдирган ҳеч гап йўқ.* (А.Қодирий, «Меҳробдан чаён»). Ўзбек турмуш тарзида қизил ранг ҳашам рангларида бири саналади. Шу боисдан кийим, уй анжомлари, яъни гилам, сўзана кабиларда ҳам қизил рангга эътибор катта бўлиб, *лола* сўзи ранг ифодаловчи бирлик сифатида қўлланади.

Шунингдек, лола лексемасининг ана шу семемаси асосидаги тушунчалар миллий қадриятлар сирасидан кўпроқ ўрин олганлиги боис, унга таянувчи ясама сўзларни кўплаб учратиш мумкин ва уларнинг барчасида миллий коннотатив бўёқни кузатамиз: *лоларанг, лолагун, лолақизгалдоқ* каби. Лоланинг нозиклиги, мўртлиги, поклиги, беозорлиги шунингдек, бечоралиги каби тушунчалар асосида шаклланган ўзбекона қадриятлар сўзнинг метофорик маъносига асос бўлган.

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли Луғати. 5 томлик. 2-том. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б. 507.

Диссертациянинг «**Метафораларнинг лингвомаданий ва лексикографик таҳлили**» деб номланган иккинчи бобида фитоморфик метафора ўзига хос миллий-маънавий феномен ҳамда миллий маънавият ва маданият ифодаси эканлиги ёритилган.

Метафорик маъно, метафорик сўзлар дунёси барча тиллар учун универсал ҳодиса бўлиш билан бирга, оламнинг лисоний манзарасини ифодалашда кенг қамровли ҳодиса, макон ва замоннинг миллий-маданий инъикоси ҳамдир.

Дунё тилшунослигида зооморфик, фитоморфик, антроморфик, химиоморфик, вегетатоморфик каби метафораларни ўрганиш бўйича қатор ишлар амалга оширилган. *Фитоморфик* ва *фитонимик* атамаларини бири-биридан фарқлаш лозим. Фитонимик метафора деганда фақат ўсимлик номлари асосидаги ном кўчишлари назарда тутилади: *чинор* («узок умр»), *сарв* («кад»), *лола* («чирой») каби. Бироқ фитоморфик метафорада ўсимлик номлари, хусусиятлари, қисмлари, ҳосил, маҳсулот номларининг метафорик қўлланилиши назарда тутилади: *данак* («невара»), *илдиз* («аждодлар»), *мева* («фарзанд») каби.

Табиийки, фитоморфик метафорада фитонимик лексикага асосланилади. Фитонимик лексика аталмишлари илдизсимонлар, майсалар, поялилар, буталар ва дарахтлардан иборат бўлиб, уларнинг илмий, бадий, сўзлашув услуби ҳамда турли диалектлардаги вариантларини қамраб олади.

Халқ фитонимлари тизимида иккиламчи номлашнинг асосий усулларида бири кўчим, аниқроғи, метафорик кўчимдир. Бунда метафоризация ҳатто сўз ясалиши даражасига етади. У «оламнинг лисоний манзарасининг иккиламчи номинациясини шакллантиришнинг энг муҳим ва самарали воситаларидан биридир»¹¹. «Метафора боис ноъмалум объектларни маълум объектлар билан қиёслаш йўли билан ҳосил қилинадиган борлиқ ҳақидаги янги билимларни ўзида акс эттирувчи абстракт маънолар шаклланиши юз беради, бу эса ҳиссий-эмоционал баҳони акс эттирувчи янги концептларнинг вужудга келишини таъминлайди»¹².

Фитоморфик метафоранинг аксарияти лингвистик метафорадан кўра ментал табиати билан характерланади. Зеро, янги ифодаланаётган метафорик маъно, аввало, менталлик хусусияти, миллий руҳият билан омикталашган билимларни акс эттириши билан характерланади. Албатта, бунда лисоний ва нолисоний метафорани фарқлаш лозим бўлади.

Метафора хусусида сўз юритган тилшунослар лисоний ва нутқий жиҳатларни фарқлашар экан, шу асосда миллий ментал феномен сифатида талқин қилишда асосий эътибор нутқий метафораларга қаратадилар. Чунки эмоционаллик ва менталлик, ментал руҳият асосан нутқий метафораларда кузатилади. Менталлик эмоционал-экспрессивлик билан уйғунлашиб кетган

¹¹Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 175;

¹² Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация (Виды наименования). М., 1977. – С. 192–193.

бўлади. Шу боисдан асосий эътибор англашилаётган билимдан кўра, ундан кўзланадиган мақсадга қаратилади.

Фитоморфик метафора турли асосларда ҳосил бўлиши мумкин:

- 1) ассоциатив фитоморфик метафора;
- 2) когнитив фитоморфик метафора;
- 3) концептуал фитоморфик метафора;
- 4) синкретик фитоморфик метафора.

Аммо асосан, денотатив ўхшашлик ва сигнификатив уйғунлик белгилари фитоморфик метафора талқинида таянч омиллар бўлиб қолаверади.

Барча кўчимларда бўлгани каби фитоморфик метафорада сўз семантик системасининг ўзгариши икки кўринишда бўлади:

- а) лисоний ўзгариш;
- б) нуткий ўзгариш.

Лисоний ўзгариш сўз семантикаси янги тушунчани ифодалаш учун ишлатилишида кўзга ташланади. Барча фитонимлар бир пайтнинг ўзида икки хил тушунчани ифодалашни ўзбек тили изоҳли луғатлари орқали далилланган, албатта, бунда *ток* сўзининг «узум» тушунчасини ифодалай олмаслиги каби ҳолатлар бундан мустасно. Қуйида «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да берилган фитонимларнинг семантик структурасига диққат қиламиз:

1-жадвал

Лексема	1-семема	2-семема
АНЖИР (ЎТИЛ, 1-том, 85-бет)	Тутдошлар оиласига мансуб сутсимон ширадор шапалоқ баргли дарахт	Шу дарахтнинг серуруғ ейишли меваси
АНОР (ЎТИЛ, 1-том, 87-бет)	Анордошларга мансуб, кичикроқ дарахт ёки бута шаклидаги субтропик ўсимлик	Шу дарахтнинг ичи қизил доналар билан лиқ тўла юмалоқ меваси
ГИЛОС (ЎТИЛ, 1-том, 501-бет)	Атиргуллилар оиласига мансуб кўп йиллик мевали дарахт ва унинг меваси	
ОЛХЎРИ (ЎТИЛ, 3-том, 119-бет)	Раънодошлар оиласига мансуб данакли мева дарахти	Шу дарахтнинг ширин меваси
БОДРИНГ (ЎТИЛ, 1-том, 296-бет)	Қовоқгулдошлар оиласига мансуб, бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ейишли ҳосили	
ҚОВУН (ЎТИЛ, 5-том, 319-бет)	Қовоқдошлар оиласига мансуб, ҳосили йирик ва ширин бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ҳосили	

ҚУЛУПНАЙ (ЎТИЛ, 5-том, 375-бет)	Раъногулдошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик, резавор экин	Унинг пушти-қизил рангли ширин, хушбўй меваси
ПОМИДОР (ЎТИЛ, 3-том, 294-бет)	Итузумдошлар оиласига мансуб сабзавот ўсимлиги ва шу ўсимликнинг олмасимон юмалоқ, қизил, баъзан сариқ рангли меваси	
БУҒДОЙ (ЎТИЛ, 1-том, 393-бет)	Ғалладошлар оиласига мансуб ўтсимон ўсимлик ва унинг дони, ғалласи	
МАЙМУНЖОН (ЎТИЛ, 2-том, 529-бет)	Танаси тиканак билан қопланган, ерда чўзилиб ўсадиган, нордон, қорамтир-қизил ғуж мевали кўп йиллик ўсимлик	

Кузатишлардан маълум бўладики, фитоним ва унинг маънолари изоҳида кўчимнинг хусусияти, тури ва маънонинг структураси масаласида мунозарали жиҳатлар мавжуд. Аксарият дарахт номлари бўлган фитонимларда «дарахт» ва «ҳосил» семалари асосида иккита алоҳида сема ажратилган: *олма, ўрик, олча, олхўри, ёнғоқ, шафтоли* каби лексемалар бунга мисол. Бироқ луғатдаги *жийда* лексемасида бундай ҳолни кузатмаймиз. «Поялилар» ва «палаклилар» ЛМГларига кирадиган аксарият лексемаларда бош ва кўчма маъно бир бутун ҳолда тушунилади ва битта семема остида берилади: *бугдой, помидор, арпа, маккажўхори* каби. Аммо негадир *қулупнай* лексемасида икки семема ажратиб берилган.

Фитоморфик метафоризация механизми мураккаблиги билан характерланади. Чунки бунда фитонимик объектнинг ички ёки ташқи, «ўсимлик» ёки «ҳосил», субстанциал ёки зоҳирий аломатлари кўчим учун хизмат қилганлиги бир томондан бу мураккабликка хизмат қилса, иккинчи томондан, ўхшатилаётган объектнинг кўпинча мавхум характердалиги ҳам масалани мураккаблаштиради. Масалан, кишига нисбатан қўлланадиган *терак* (ёки *мирзатерак*) метафорик ифодаси *терак* сўзининг денотатив маъноси асосида бўлиб, бу ерда шаклий, зоҳирий ўхшашлик асос қилиб олинган. Шу боисдан бунда ижобий эмас, балки салбий баҳо бўёғи ифодаланган ва иккиламчи номинацияда салбий коннотация вужудга келган. «Узоқ умр» маъносида *чинор* сўзи англатмишининг бевосита кузатишда берилмаган ботиний сифати киши ёшига нисбатан сифат қилиб олинган ва бунда мавхумлик қиёфасидаги маънонинг ижобий эмоционал-экспрессив коннотация билан йўғрилганлигига амин бўламиз. Демак, фитоморфик метафора, ҳар қандай метафора каби, ижобий ёки салбий коннотация ифодалаши билан фарқланади.

Фитоморфик метафора бирёқлама ёки иккиёқлама антропоцентрик хусусият касб этади. Зеро, ҳар иккала ҳолда ҳам метафора инсон тафаккури маҳсули сифатида унинг коммуникатив эҳтиёжларини қондириш, мақсадини рўёбга чиқариш учун хизмат қилади. Лекин ким ёки нимани тавсифлашига кўра, бошқача айтганда, кимга йўналганлигига кўра антропоцентрик бўлиши ҳам, бўлмаслиги ҳам мумкин. Масалан, *Болагинамнинг боласи, қантак ўрикнинг донаси* мақолида *ўрик* ва *дона* фитоморфик кўчимлари кишини тавсифлаш учун қўлланган ва иккиёқлама антропоцентрик метафора сифатида эътироф этилиши мақсадга мувофиқ.

Тил маънавият ифодаловчиси сифатида ўзини намоён қилар экан, бунда фитоморфик метафорада миллий маънавият қай тарзда ва даражада акс этишини текшириш ҳам аҳамиятлидир.

Тилшуносликда жонли ва жонсиз табиат ҳодисаларининг барча тилларда инсонни, инсон хусусиятларини англатишини кўришимиз мумкин. Масалан, Е.А.Пюльзю шимолий рус лексикасини тадқиқ қилиб, инсонни ва атроф-муҳитни тавсифлаш учун метафоризация жараёнида «инсон», «предмет», «табиат ҳодисаси», «ўсимлик дунёси», «мифологик персонажлар» иштирок этишини таъкидлайди¹³.

Бошқа метафоризация каби том маънодаги фитометафоризацияни маърифий-бадий асарларда кўриш мумкин. Бу гуруҳга мансуб асарлар муаллифлари ўз олдиларига маърифат ғояларини бадий усулда куйлашни ва шу асосда оммалаштиришни мақсад қилиб қўйишган. Уларда маърифий-фалсафий қарашлар ва бадий фикрлар бадий рамзлар, тимсоллар ва образлар воситасида берилади. Мир Алишер Навоийнинг «Ҳайратул-аброр», «Лисонут-тайр», Ҳайдар Хоразмийнинг «Гулшанул-асрор» каби маснавий дostonлари шулар жумласидандир¹⁴.

Ўзбек лингвомаданий муҳитида фитоморфик метафоранинг халқ тарихи, яшаш тарзи ва орзу-интилишларини англатишида ўзига хос ўрни бор.

Халқ мақолларида фитонимик лингвокультурема фикрнинг мақсади, объекти ёки воситаси сифатида намоён бўлиши мумкин. Мақол яхлит ҳолда метафора, мажоз ёки рамз сифатида тушунилиши лозим. Мақолдан кўзланган мақсад учун унинг тўғри маъноси фақат бир восита сифатида намоён бўлади, холос. Шу боисдан мақоллар луғатида мақолнинг бош маъносини изоҳлашни мақолни изоҳлаш сифатида тушуниш маъқул эмас. Мақол кўчма маъно асосидаги феномен. Метафорик маъно мақолнинг моҳиятини ташкил қилади. Акс ҳолда у оддий нақлдан иборат бўлуб қолур эди. Масалан, *гул* ва *пиёз* бирликлари қатнашган бир мақолга мурожаат қилайлик: *Топган гул келтирар, топмаган бир боғ пиёз*. Бунда «гул» ва «пиёз» предметлари ҳақида гап кетганда мазкур сўзларни лингвокультурема сифатида қараш маъқул эмас. Зеро, у оддий лексема сифатида нутқда сўз кўринишида иштирок этмоқда. *Гул* энг азиз ва қимматбаҳо нарсанинг рамзий фитометафорик атамаси, *пиёз* эса унинг акси

¹³ Пюльзю Е.А. Метафорическая лексика ва структурно-семантическом аспекте (по материалам севернорусских говоров): Автореф. дисс. канд. филол.наук. – Петрозаводск, 2008. – 22 с. – С.13, 20.

¹⁴ Воҳидов Р., Неъматов Ҳ., Маҳмудов М. Сўз бағридаги маърифат. – Т.: Ёзувчи, 2001. – Б.38

сифатида идрок этилганда, гул ҳақидаги инсоний тасаввурлар методологик қиймат касб этганда у рамз даражасига кўтарилади, лингвокультурема сифатида идрок этилади ва талқин қилинади. Мазкур мақолда инсон қурби етса, совға сифатида энг қимматбаҳо нарсани тақдим этади, иложи етмаса, унинг учун арзирлик нарса сифатида пиёз намоён бўлади. Бунда *гул* ва *пиёз* лингвокультуремалари «қиммат» – «арзон» миллий-ментал-маданий сема асосида зидланади. Уларнинг лексик маъноси структурасидаги бошқа денотатив семалар лингвокультурема сифатида намоён бўлганда, мўътадиллашади.

Диссертациянинг «**Метафорик маъноли сўзларни изоҳли луғатларда кодификация қилиш тамойиллари**» деб номланган учинчи бобида луғатнинг мақсад ва вазифалари, луғатларда «сўзлик» масаласи ҳамда метафораларнинг луғатларда хатланиши масаласи тадқиқ қилинган.

Метафоралар нафақат бадиий адабиётда тилнинг жозибadorлигини, эстетик қувватини оширувчи бирлик сифатида, балки таълим-тарбияда, фан-техника соҳасида, тиббиёт ва бошқа соҳаларда ҳам изоҳловчи қурол сифатида муҳимдир. Демак, метафоралар илм ҳамда тилни бойитибгина қолмай, инсон ҳатти-ҳаракатини тушуниш, идрок қилиш учун ўзига хос восита ҳамдир. Бундай миллий бойликни сақлаб, изоҳлаб келажак авлодга етказиб бериш вазифаси изоҳли луғатлар зиммасига юкланганлиги барчага маълум. Чунки ҳар қандай луғат инсон тафаккурининг ижоди сифатида авваламбор фактлар асосида тўпланган, умумлашган тажриба маҳсули ҳисобланади.

Сўзнинг тилдаги турғунлиги, яъни унинг шу тилда гапирувчилар томонидан доимо эътироф этилиши, уни кодификация қилиш яъни, меъёрий хатлаш учун асосий мезон ҳисобланади. Албатта, тилда тўхтовсиз пайдо бўлаётган янги тушунча, термин-атамалар бундан мустасно. Бундай сўзлар махсус неологизмлар луғатининг объекти бўлиши билан бирга изоҳли луғатларда ҳам маълум даражада инобатга олиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Луғатга киритилган сўзликнинг сони ва сифатига қараб сўз маъносининг (маъноларининг) таркибий қисмланиши, яъни семаларнинг қай тарзда изоҳланганлиги, таърифланганлиги, тавсифланганлиги ҳамда тушунтириб бериш маҳорати даражаси луғатнинг ютуғи ва қийматини белгилаб беради. Луғатга тартиб беришнинг биринчи принципи адресатни белгилаб олишдир. Луғатшуносликнинг бошқа барча тамойиллари ушбу принцип ечими орқали амалга оширилишини талаб этади¹⁵.

Луғатлардаги сўзлик талқини кенг қамровли бўлиб, биз тадқиқотимизни луғатлардаги сўзликларнинг метафорик маънолари билан ўзаро боғлиқлиги ва луғатлар тузилишида уларга қай даражада тартиб берилганлиги метафорик маъноли сўзларнинг қуйидаги тамойиллари орқали таҳлил қилинди:

1) Метафорик сўзларнинг маъноси умумистеъмол, норматив тил доирасида қўлланиш даражаси;

¹⁵ Умарходжаев М.И. «Основы фразеологии» Тошкент, «Фан» нашриёти, 1983, 97-бет.

- 2) Сўзнинг кўчма маъноси: метафора ва омоним сўзларнинг луғатларда фарқланиш даражаси;
- 3) Архаик маъноли метафораларнинг луғатларда берилиши;
- 4) Янги пайдо бўлган, неологик метафораларни луғатларда кодификацияланиши;
- 5) Диалектларга хос метафоралар ва уларнинг луғатларда акс эттирилиши;
- 6) Илмий-техникавий ва соҳа метафорик сўзларининг луғатларда берилиши;
- 7) Метафораларнинг луғатларда изоҳланиши;
- 8) Метафорик сўзларга луғатларда стилистик характеристика берилиши даражаси;
- 9) Метафораларга грамматик ва фонетик характеристика бериш кўрсаткичи;
- 10) Метафораларни иллюстратив (далилий) мисоллар орқали изоҳлаш масаласи.

Тилдаги мавжуд товушлар ва сўз маънолари орқали янги тушунча ва маънолар ифодаланади, янги полисемантик сўз шаклланади. Кўп маъноли сўз орқали инсон ўз фикр-мулоҳазаларини кенгайтириш имкониятига эга бўлади. Маълумки, кўп маъноли сўз мураккаб семантик системага эга. Унинг асосий-марказий маъноси бўлган ҳолда, бир қатор иккинчи даражали ёрдамчи-қўшимча маънолари ҳам бор. Ушбу маъноларнинг пайдо бўлишининг турли тараққиёт йўллари мавжуд. Уларнинг асосий-марказий маъно билан узоқ ёки яқин жойлашганлигига қараб улар у ёки бу белгилар орқали фарқланадилар. Бу мураккаб семантик ҳолатнинг ечими фақат лексикология назарияси учун аҳамиятли бўлибгина қолмай, лексикография учун, луғатларга тартиб бериш учун ҳам жуда муҳимдир.

Луғат тузиш жараёнида асосий масалалардан бири сўзнинг асосий-марказий маъноси билан унинг ёрдамчи маънолари, аниқ маъноси билан мавҳум маъноларининг муносабати, бош сўзнинг маъноси ва қўшимча маъноларнинг ўзига хос белгилари ҳамда кўп маъноли сўз билан омоним сўзлар чегарасини аниқлашдан иборат.

Метафораларнинг луғатларда муҳрланиши учун қуйидаги уч саволга жавоб топиш талаб этилади:

1. Инглиз тилидаги кўп маъноли сўзлар ўзларининг иккинчи номинацияси орқали луғат таркибидаги бошқа сўзлардан ўзларининг маънолари сони билан фарқладими?
2. Кўп маъноли сўзнинг асосий-марказий маъноси билан ёрдамчи маънолари ўртасида фарқлар мавжудми?
3. Кўп маъноли сўз умумистеъмолдаги сўзлар қаторида ўзининг барча маънолари билан қандайдир боғлиқликка эгами?

Ушбу ҳолатларни аниқлаш мақсадида биз бир неча (Chambers 20th Century Dictionary (1983, Буюк Британия), Macmillan English Dictionary (2007, Буюк Британия), Большой Англо-Русский Словарь (1972, Москва), The Merriam-

Webster Dictionary (2018, АҚШ), Oxford Dictionary of Current English (2006, Буюк Британия) луғатларни таҳлил этдик. Шунингдек, луғат таркибининг ўзгариши ва ривожини аниқлаш мақсадида баъзи ўринларда нисбатан аввалроқ чоп этилган луғатлар (The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, Oxford, 1934; The Concise English Dictionary of Current English, Oxford, 1934; Мюллер. Англо-Русский Словарь, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1950) ҳам қиёсга тортилди.

Инглиз тилининг асосий луғат таркибидан ўрин олган от, сифат, феъл сўз туркумларига тааллуқли кўп маъноли сўзлар луғатларда турли тарзда берилган. Масалан, «Chambers 20th Century Dictionary» луғатидаги от сўз туркумига кирувчи BODY сўзининг барча маънолари билан танишганимизда, бу сўзнинг 16 та маъноси берилган, 1-, 13-, 15- маънолари биз тадқиқ этган бешта луғатнинг барчасида берилган, 2-, 3-, 4-, 6-, 10-, 11-маънолари фақат тўрт луғатга киритилган, 9-, 14-маънолари учта луғатга кодификация қилинган, 5-, 7-, 12-, 16-маънолари иккита луғатда берилган, 8-маъноси фақат битта Chambers 20th Century Dictionary луғатига киритилган холос. Ушбу сўзларнинг қўлланиш даражаси бадий асарлардан олинган мисоллар орқали далилланиши мумкин.

Луғатлардаги сўзларнинг маъноларини аниқлашда уларнинг жойлашиш тартибида бир хиллик кузатилмаган. Кўп маъноли сўзларнинг маънолари сониди ҳам, уларга берилган изоҳларда ҳам турлилик мавжуд. Айниқса сўзларнинг метафорик маъноларини аниқлашда ва уларга тартиб беришда ҳар бир луғатнинг ўз йўли мавжудлиги исботланди.

Демак, «Chambers 20th Century Dictionary» луғатида «HAND» сўзининг энг кўп, яъни 36та маъноси берилган. Бундай кўп маънолилик биз тадқиқ этган бошқа луғатларда кузатилмади. «HAND» сўзи бошқа луғатларда ҳам ўзига хос тарзда берилган. Масалан, «Большой Англо-Русский Словарь»да 20 та маъноси, «Macmillan English Dictionary» луғатида 8 та, «The Merriam-Webster Dictionary» луғатида 11 та ва «Oxford Dictionary of Current English» луғатида 9 та маъноси киритилганлиги маълум бўлди. «HAND» сўзининг 1-, 5-, 9-, 24-, 35-маънолари барча беш луғатда ҳам кодификация қилинган, 6-, 21-, 25-, 30-маънолари тўртта луғатга киритилган, 8-, 14-, 15-, 17-, 31-маънолари учта луғатда берилган, 3-, 7-, 11-, 12-, 23-, 27-, 28-маънолари иккита луғатда ҳамда 2-, 10-, 13-, 16-, 18-, 19-, 20-, 22-, 26-, 29-, 32-, 33-, 34-, 36-маънолари эса фақат бир луғатда берилганлиги маълум бўлди.

Инглиз тилидаги изоҳли луғатларнинг қиёсий таҳлилларидан шу нарса аён бўлдики, луғатларда берилган кўп маъноли сўзларнинг маъно чегараларини аниқлашда аниқ мезоннинг мавжуд эмаслиги, сўзларнинг умумий маъноси билан махсус маъноларни, тўғри маъно билан кўчма маъноларни тавсифлашда, фарқлашда эркинликнинг мавжудлиги, уларнинг барчасининг маънолари ўртасида қандайдир сезиларли даражада маъно ўтиши – боғлиқлик борлиги сабабли барчаси бир бош сўз остида берилган. Маънолар орасидаги семантик

ўтиш, боғлиқлик аниқ бўлмаган ҳолатларда метафорик сўзлар бош сўз мақоласининг сўнгида бериш амалиёти мавжуд.

DUCK – 1. утка. 2. утиное мясо, утятина. 3. разг. человек; парень, малый. 4. голубушка, голубка. 5. спорт. игрок, не набравший ни одного очка. 6. воен. грузовик-амфибия. 7. воен. жаргон. новобранец, навичок. 8. Растратчик.¹⁶

Бундай ҳолатлар кўпинча икки тилли луғатлар учун маъқул ҳисобланиб, луғатнинг ўзига ҳослиги ва ўқувчининг эҳтиёжидан келиб чиқилганлиги билан исботланади.

Сўзликка ўта майдалаштирилган ҳолатда тартиб берилиши, кўп маъноли сўзларнинг кичик-кичик гуруҳларга бўлиниши луғатдан фойдаланиш жараёнида қийинчиликлар келтириб чиқариши мумкин. Масалан, инглиз тилидаги «Chambers 20th century dictionary» луғати энг замонавий, мукаммал тузилган луғатлардан бири эканлигига шубҳа йўқ, лекин баъзи сўзларнинг маънолари ўта майдалаштирилган ҳолда берилганлиги ва ушбу маънолар бир-биридан жуда оз даражада фарқланиши фойдаланувчиларда биров қийинчилик туғдириш эҳтимоли бор. Масалан, TO DRAW сўзининг 54 та (379-бет), HAND сўзининг 36 та (568-бет), HEAD сўзининг 35 та (576-бет), TO BREAK сўзининг 35 та (152-бет) маънолари берилган.

Тадқиқотга тортилган луғатларда сўз маъноларининг жойлаштирилиши асосан қуйидаги лексикографик тамойилларга асосланганлиги аниқланди:

1. Луғатларда бош сўзнинг маъноси мақоланинг бошига жойлаштирилган ҳолда, маънолар жойланиши уларнинг семантик боғлиқлиги асосида амалга оширилган.

2. Биринчи ўринда сўзнинг асосий маъноси берилган.

3. Нисбатан кўпроқ қўлланиладиган, ишлатиладиган маънолар улардан сўнг берилган.

4. Бош сўзнинг кўчма маъноси одатдагидек асосий маънолардан кейин берилган.

5. Бош сўз омонимик маънога эга бўлса, яъни шакл жиҳатдан бир хил бўлиб, маъно боғлиқлиги сезилмаса, бу сўз алоҳида тил бирлиги сифатида рим рақами билан белгиланиб махсус луғат бирлиги сифатида берилган.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, сўз маъносининг ҳослашуви, маънонинг кенгайиши ёки торайиши метафорик кўчиш жараёни билан бир хил эмас. Уларнинг боғланиш йўллари тил тизимида ўзгача шакл-шамойилга эгадир.

Метафорик кўчим, одатда сўзнинг эмоционал бўёқдорлигини кучайтириш мақсадида ўзига хос маънога эга бўлган, ўзининг турғун лексик қуршовига эга бўлган бирликдир. Шу нуқтаи назардан метафорик сўзларни кўп маъноли сўзлар таркибида, мақола сўнгида алоҳида берилиши назарий ва амалий лексикография принциплари асосида амалга оширилган.

Луғатларда сўзларнинг маънолари имкон борича қисқа, содда ва лўнда шаклда изоҳланиши керак. Тушуниш қийин бўлган ибораларга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Изоҳ таркибида ишлатилган сўзлар ўз навбатида ўша

¹⁶ И.Р.Гальперин. Большой Англо-Русский словарь. 1972 Москва, с.418

луғатда олдин изоҳланган бўлиши керак. Изоҳланувчи сўз далилий-иллюстратив мисоллар орқали исботланмоғи зарур. Ушбу умумлексикографик тамойиллар метафорик сўзларни изоҳлашда ҳам асосий мезонлардан ҳисобланади.

Бош сўзнинг метафорик маъносини тушунтириб бериш учун бир қанча имкониятлар мавжуд:

1. Дефиниция қилиш, яъни сўзнинг маъносини очиш ва тушунтириш орқали изоҳлаш.

2. Маънодош ёки синоним сўзлар орқали изоҳлаш.

3. Қарама-қарши маъноли сўзлар орқали изоҳлаш.

4. Юқорида кўрсатилган барча усуллар орқали изоҳлаш имконияти йўқ бўлса, яъни изоҳлаш оғир, тушуниш қийин ва унга тўғри келувчи синонимлар мавжуд бўлмаса умумий комментария бериш талаб этилади.

Изоҳли луғатларнинг асосий мақсад ва вазифаси тилдаги кўп ишлатиладиган, ҳозирги замон талабларидан келиб чиққан ҳолда истеъмолдаги сўз ва ибораларни кодификация қилишдир. Шу аснода, ҳар бир луғатнинг сўзлигини шакллантириш жараёнида бир қатор архаик, тарихий метафораларни ҳам луғат таркибига киритиш ёки киритмаслик масаласи луғатшунослар учун бир қатор қийинчиликлар туғдиради.

Луғатшунослар учун қийинчилик туғдирувчи ҳолатлардан яна бири тилда янги пайдо бўлган ва бўлаётган метафорик сўзларни луғатларга олиш масаласидир. Бир қатор янги метафоралар дунё миқёсидаги ижтимоий, сиёсий ўзгаришлар натижасида пайдо бўлмоқда. Бу борада тадқиқотчи Н.А.Аверьянова сўнгги пайтларда инглиз тилида сиёсий ва ижтимоий ҳолатларни ифодаловчи «a banana problem», «Cappuccino economy», «Dirty money», «Christmas creep» каби янги метафорик қўшма сўзлар пайдо бўлганлигини эътироф этади¹⁷. Бу каби янги метафоралар экспрессив-эмоционал хусусиятларга эга бўлиб, уларнинг пайдо бўлиши бир қатор экстралингвистик омиллар билан боғлиқдир.

Ушбу масаланинг тўлиқ ечими алоҳида илмий иш мавзуси бўлишлигини инобатга олган ҳолда биз тиллардаги мавжуд метафорик сўзларнинг берилиш даражасига эътибор қаратамиз. Дарвоқе, бу борада ҳам луғатшунослар орасида турли қарашлар мавжуд. Бу қарашларнинг асл моҳияти диалектларга тааллуқли бўлган метафорик сўзларнинг луғат таркибидаги тутган ўрни билан боғлиқ. Янги пайдо бўлаётган тушунчаларни номлаш мавжуд диалектлардаги сўзлар орқали амалга оширилиши мумкинлиги ҳам диққатдан четда қолмаслиги керак. Зеро, янги тушунча билан сўз ўртасидаги боғлиқлик қандайдир қонуният асосида пайдо бўлиши мумкин. Машҳур тилшунос А.А.Потебнянинг таъкидлашича, «Сўз маъноси билан янги тушунча ўртасида боғлиқлик мавжуд, уларнинг умум белгилари бор – Tertium Comparationis»¹⁸. Изоҳли луғатларда маълум даражада адабий тил мақомига эга бўлган, диалектларда кўп қўлланиладиган метафораларга изоҳ бериш мақсадга мувофиқдир.

¹⁷ Аверьянова Н.А. Неологические метафоры в английском и русском языках // (http://www.rusnauka.com/30_NNM_2012/Philologia/7_118494.doc.htm)

¹⁸ Потебня А.А. Мысль и язык. Харьков, 1913, 194-бет.

Фан-техника, илмий лексика турли хис туйғулардан холи сўзларга эга бўлишлиги таъкидланса-да, сўнгги пайтларда турли тиллар материаллари асосида олиб борилган илмий ишларда соҳа лексикасида ҳам ўзига хос метафорик сўзларнинг қўлланилиши таъкидлаб ўтилмоқда. Метафора фан-техника ва соҳага оид сўзларга ҳам дахлдор бўлиб, бундай маъноларни луғатларда кодификация қилиш мақсадга мувофиқдир.

FOOT – 1 the part of your body at the end of your leg; 2 (linguistics) a section of a line of a poetry that consists of one syllable that you emphasize when speaking¹⁹.

Ушбу мисолдаги **foot** сўзининг биринчи маъноси *оёқ* бўлиб, иккинчи маъноси лингвистикага тааллуқли термин бўлиб келмоқда, *шеър охиридаги энг сўнгги бўгин* ҳам шундай аталади. Бунда *оёқ* баданнинг охири бўлгани учун шеърнинг охирги қисми ҳам шу сўз билан ифодаланмоқда.

TO FREEZE – 1 if water freezes it gets very cold and changes into ice; 2 (computing) if a computer screen freezes the images on it become still and you can't move them²⁰.

Сувнинг *музлаши* ушбу сўзнинг биринчи, асл маъноси бўлса, иккинчи маъноси компьютер соҳасига тааллуқли бўлган *қотиб қолмоқ*, *ишламай туриб қолмоқ* ўрнида ишлатилмоқда.

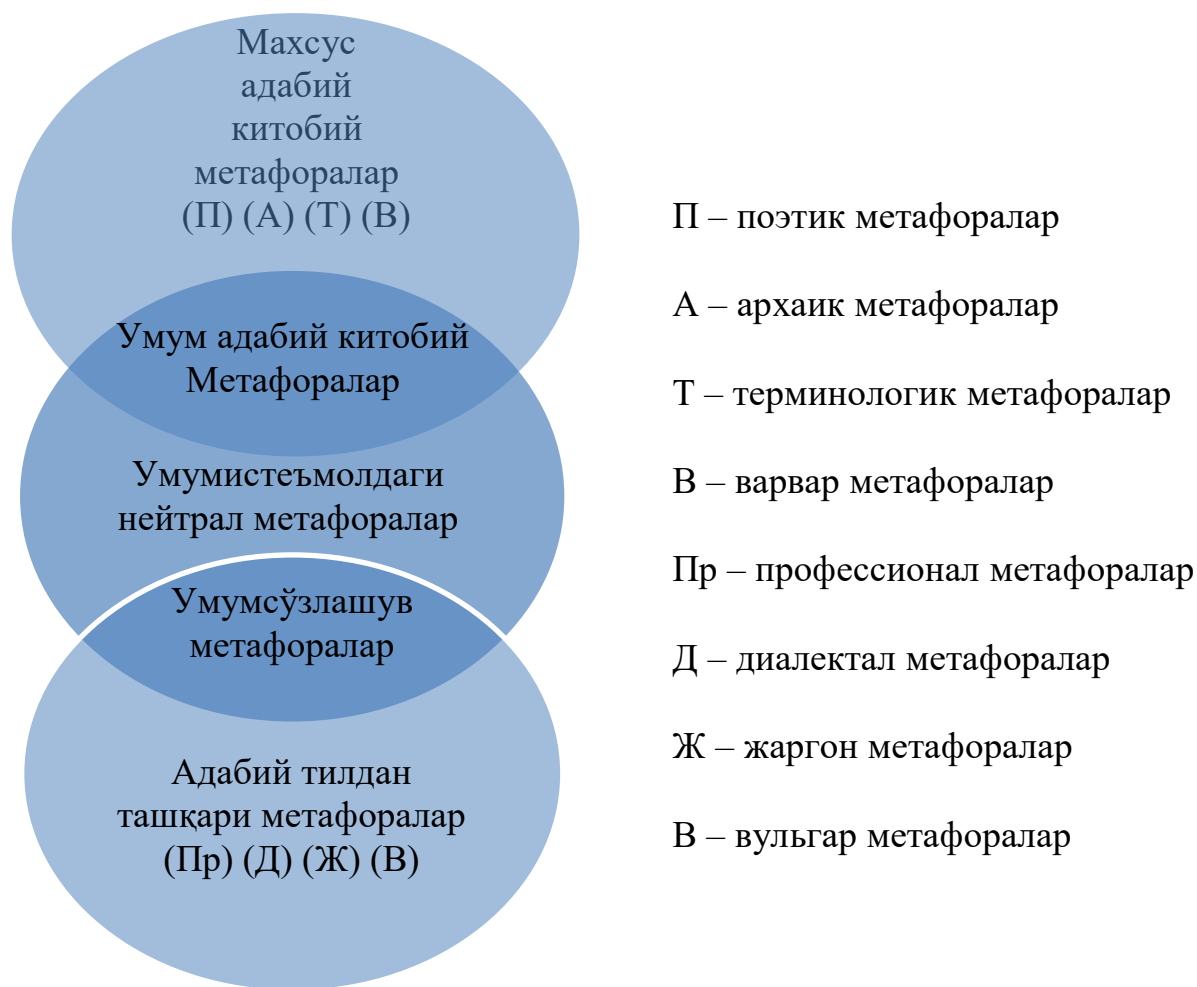
Демак, метафора фан-техника ва соҳага оид сўзларга ҳам дахлдордир ва бундай маънолар луғатларда кодификация қилинади.

Ҳар бир луғатнинг қийматини, мазмун-моҳиятини, амалий аҳамиятини луғатга киритилган сўз ва ибораларнинг кенг қамровли «дунё»сини очиб беришда луғатлардаги сўзларга берилган стилистик белгиларнинг аҳамияти катта. Тилнинг луғат таркиби икки асосий қатламдан ташкил топади. *Биринчиси*, эътироф этилган адабий функционал услуб нейтрал қатлами, *иккинчиси*, адабий норматив қатламдан ташқари қатлам. Инглиз тилининг луғат таркибидаги метафорик сўзлар ҳам тилнинг бошқа лексик қатламлари қаторида асосан икки гуруҳга бўлиниши эътироф этилди. Кўпчилик томонидан эътироф этилган адабий қатлам метафоралари ўз навбатида уч гуруҳга бўлинади: 1. Нейтрал маъноли метафоралар. 2. Адабий-китобий метафоралар. 3. Сўзлашув услубига оид метафоралар.

Сўзлашув услуби метафоралари ҳам икки хил хусусиятга эгадирлар. Уларнинг бир қисми умумистеъмолдаги адабий тил лексик қатламига тааллуқли бўлса, иккинчиси, адабий тилга оид бўлмаган сўзлашув лексикаси бўлиб, улар норматив тил ташқарисида мавжуддир. Бундай метафоралар ўз табиатига кўра турғун эмас, ёзма нутқда жуда кам учрайди. Лекин, таъкидлаш лозимки, худди шундай метафоралар луғат таркибининг бойишига хизмат қилиши мумкин. Фикримизни қуйидаги чизма билан муфассал ифодалашимиз мумкин:

¹⁹ Macmillan English Dictionary, 2006, 548-бет

²⁰ Кўрс.асар 564-бет

ХУЛОСА

Тилни «лисон ↔ нутқ» тамойили асосида ўрганиш, лисоннинг нутқий воқеланиши ижтимоий-психологик омиллар билан қоришган ҳолда амалга ошишини тадқиқ қилиш бугунги антропоцентрик тилшунослигимизнинг долзарб вазифаларидан биридир.

Метафоризация миллий руҳият ва маънавий қадриятлар заминида амалга ошади. Маълумки, кўчим икки кўринишда бўлади:

- а) лисоний кўчим;
- б) нутқий кўчим.

Лисоний кўчим ижтимоий шартланганлиги туфайли унда кўчимдаги денотация кучайган ва коннотация бунинг эвазига маълум даражада сусайган бўлади. Нутқий кўчимда эса коннотация асосий ўринни эгаллаб, метафоризацияда кўзда тутилган асосий мақсад унинг асосан нутқий кўринишида амалга ошади.

Метафоризация ва метафорик семемани тавсифлашда миллий сема тушунчаси асосий ўринни эгаллайди. Албатта, ҳар бир лексема семемасида у миллий тил лексикаси таркибида мавжуд бўлганлиги туфайли миллий семалардан холи ҳолда бўлиши мушкул. Аммо метафорада аксарият семалар

миллий ментал кадриятларни ифодалаганлиги туфайли миллий характерда бўлади.

Ўсимликлар олами халқ ҳаётида алоҳида ўрин тутади ва унинг турмуш тарзи, миллий ва этник кадриятлари, эътиқодларида мустаҳкам ўрин олади. Шу боисдан, борлиқни миллий нигоҳ билан кўриш натижасида ҳар бир миллат уни ўзи идрок этиб, ўзича таснифлайди. Таснифлаш натижаси эса тилнинг лексик тизимида, лексик бирликларнинг семантик структурасида ўзининг яққол ифодасини топади. Хусусан, аксарият бирламчи номлар, иккиламчи номинатив бирликлар ва ясама сўзлар ана шу миллий идрокнинг маҳсулини ифодаловчи бирликлар сифатида намоён бўлади.

Метафоралар тилнинг «туш кўриши» бўлиб, унда тил янги ҳаётини яшайди. Шу боисдан алоҳида феномен сифатидаги метафоранинг турли қирралари тилшуносликнинг ҳар хил соҳаларида махсус ўрганилмоқда. Айниқса уни тавсифий, лингвоаксиологик, лингвокогнитологик лексикографик ўрганишлар натижаларини алоҳида таъкидлаш лозим.

Ўсимликлар инсониятнинг умри давомида унга ҳамроҳ бўлганлиги туфайли унинг хатти-ҳаракати, ўй-фикри бирор ўсимлик ёки унинг маҳсули номлари воситасида ифодаланиши мумкин. Бу эса борлиқнинг бошқа ҳодисаларини ҳам ана шу мустаҳкам заминга эга стереотиплар асосида баҳолаш, ўлчаш, муносабатда бўлишни келтириб чиқаради.

Фитоморфик метафора фитонимик лексика бирликларининг бош маъноларига асосланади. Бунда фитонимик лексема билан тур-жинс, қисм-бутун муносабатида бўлган бошқа лексик бирликлар ҳам кўчма маъно ифодалаб, фитонимик метафора ҳосил қилиши мумкин.

Фитоморфик метафорада коннотация асосий ўринни эгаллайди ва бу метафоризациянинг асосида коннотатив бўёқларда миллий колоритни, руҳиятни ифодалаш ётади.

Фитометафоризация халқ оғзаки ижодида иккиламчи ва учламчи номинация жараёни бўлиб, у ёзма бадиий адабиётда қуйидаги кўринишларга эга:

- а) маърифий-бадиий асосдаги фитометафора;
- б) бадиий-маърифий асосдаги фитометафора;
- в) маърифий-тақлидий асосдаги фитометафора;
- г) бадиий асосдаги фитометафора.

Халқ оғзаки ижодида эса кўпроқ бадиий метафора кузатилади.

Мумтоз адабиётда фитонимик лексика рамз даражасига кўтарилганлиги туфайли уларни муқим фитометафора сифатида тавсифлаш мумкин. Аммо замонавий адабиётда фитометафора муваққат бўлганлиги туфайли улар талқинида контекстуал ёки дискурсив таҳлил усулларида фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Мумтоз ва замонавий адабиётдаги фитометафорани узуваллик-окказионаллик белгиси асосида зидлаш мумкин.

Фитоморфик лингвокультуремалар халқ ҳаёти билан боғлиқ бўлганлиги сабабли барқарор маданий қиймат касб этади. Бу барқарорлик уларнинг мақоллар таркибидан ўрин олишини таъминлаган.

Фитоморфик лингвокультурема фикр ифодаси учун асосий ва асосий бўлмаган восита сифатида иштирок этади. Шу боисдан улар мақоллар таркибида турли семантик роль бажаради.

Фитометафора лисоний ва концептуал феномен бўлиб, у нометафорик тушунчасига таянади ва уни ментал маданиятга боғлиқ билимлар билан бойитади.

Бадий фитометафоранинг қўлланилиши ўқувчининг метафорик ва образли тафаккурини ривожлантиради.

Инсон билмаган нарсаларини билган нарсалари асосида баҳолайди. Демак, билган нарса ифодаловчиси билмаган нарса ҳақидаги билимларни ифодалаш, узатиш воситаси сифатида когнитив жараёнда асосий восита сифатида намоён бўлади.

Инсониятнинг қарашлари борлиқ – ҳайвонот ва наботот олами билан шу даражада бирлашиб кетадики, уларнинг бири ҳақидаги тасаввурлар бошқаси ҳақидагисини тўлдиради, мукаммаллаштиради, инсоннинг борлиқ ҳақидаги билимлари яхлитлигини таъминлайди.

Инсоният ўзи яратган мақолларида бири асосидаги тушунчалари билан иккинчиси ҳақидаги фикрларини муқояса қилади, тўлдиради, ифодаларнинг образли бўлишини таъминлайди. Бирламчи фикрлар ифодаси асосида иккиламчи, ҳосила фикрларни вербаллаштиради. Бевосита кузатишда берилган, инсон сезги аъзолари билан англаган ҳодисалар хусусиятлари асосида мавҳум тушунчаларига муайянлик бахш этади. Унинг ижодий тафаккури моҳияти ҳам шунда, кўрганлари, кузатганлари ҳақидаги билимлари асосидагина мавҳум тушунчаларга муносабатда бўлади.

Инглиз тилининг асосий луғат таркибидаги бир қатор сўзлар ўзларининг ривожланган иккинчи даражали маъно системасига эга эканлиги ўз исботини топди. Ушбу сўзларнинг маънолари тўртта, бешта ва ундан ҳам кўпроқ эканлиги аниқланди.

Кўп маъноли сўзларнинг иккинчи даражали маънолари билан боғлиқлик имкониятларини аниқлаш анча мураккаблиги таъкидланади. Тадқиқ этилган луғатларнинг маълумотларига асосланиб, сўзларнинг асосий маъноси билан баъзи бир маънолари марказий маънодан анча узоқда жойлашган ва улар ўртасидаги боғлиқлик рангбаранг йўллар билан амалга оширилишини кўришимиз мумкин. Баъзи ҳолатларда бундай сўзнинг ўзига хос маъно белгиси деб қараш ҳам тўғри ҳисобланади.

Луғатларда сўзлик – сўзларнинг асл маъноларидан келиб чиқиб тузилади. Сўзнинг маънолар тартиби бир нечта тамойиллар асосида луғатларга жойлаштирилади:

- Маънолар жойлашиши уларнинг алоҳида маъноларининг семантик боғлиқлиги асосида, ҳозирги тил нуқтаи назаридан осон аниқланиши даркор;

- Биринчи ўринда сўзнинг асосий маъноси берилиши керак;

- Кўп қўлланадиган, ишлатиладиган маънолари, махсус қўлланадиган маънолардан олдинроқ берилиши керак;

- Сўзнинг кўчма маъноси асосий маъносидан кейин берилади;

Замонавий тилшуносликда кўп маънолилиқ чегарасини аниқлашда аниқ мезонларнинг мавжуд эмаслиги, бир сўз маъноларининг биргаликда, умумий маъно билан махсус маъно, тўғри маъно билан кўчма маъноларни тавсифлашда, фарқлашда луғатшунослар учун катта қийинчиликлар туғилиши аён бўлди. Бир қанча бир тилли ва икки тилли луғатларда кўп маъноли сўзларнинг аниқ маъно ва абстракт маъно, тўғри маъно ва кўчма маъно, умумий маъно ва махсус маънолар ўртасида қандайдир сезиларли даражада маъно ўтиши-боғлиқлиги бўлса луғатда бир бош сўз остида берилиши аниқланди. Шунингдек, маънолар орасидаги семантик маъно ўтиши, боғлиқлиги сезиларли, аниқ бўлмаган ҳолатларда ҳар бир бош сўз тагида метафора бериш амалиёти ҳам аниқланди.

Луғатларда умумистеъмолдаги ва норматив тил доирасида қўлланиладиган метофорик сўзлар кодификацияланади.

Луғатларда бош сўзнинг кўчма, метафорик маъноси ва омоним маънолари фарқли равишда кодификацияланади.

Тилдаги барча лексик бирликлар қаторида метафорик бирликлар ҳам замон талаб эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда янгиланиб бориши зарур. Таҳлил қилинган луғатлар янги пайдо бўлаётган неологик метафораларни тўлиғича қамраб олмаганини кўрсатди. Бу эса замонавий луғатлар яратиш ва уларда диалектларга хос ва илмий-техникавий соҳаларга оид метафораларни кодификациялаш ва уларни стилистик дифференциялаш масаласини долзарблаштиради.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC
DEGREES PhD.03/30.12.2019.FII.60.02 AT
ANDIJAN STATE UNIVERSITY**

ANDIJAN STATE UNIVERSITY

EGAMBERDIYEV JASURBEK JAHONGIROVICH

**PRINCIPLES OF CODIFICATION OF METAPHORICAL MEANINGS OF
WORDS IN EXPLANATORY DICTIONARIES**

**10.00.06 – Comparative Study of Literature, Contrastive
Linguistics and Translation studies**

**DISSERTATION ABSTRACT
FOR THE DOCTOR OF PHILOSOPHY SCIENTIFIC DEGREE (PhD)
IN PHILOLOGICAL SCIENCES**

Andijan – 2020

The theme of PhD dissertation is registered by Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number B2019.3.PhD/Fil1001.

The dissertation has been prepared at the Andijan state university.

The abstract of the dissertation is posted in three (Uzbek, English, Russian (resume)) languages on the website of Andijan state university (www.adu.uz) and «ZiyoNET» information and educational portal (www.ziynet.uz).

Scientific advisor: **Umarkhodjaev Mukhtor Ishonkhodjayevich**
Doctor of Science in Philology, Professor

Official opponents: **Hoshimova Dildora Madaminovna**
Doctor of Science in Philology
Samandarov Rustamjon Dusyorovich
Doctor of philosophy in philology

Leading organization: **Fergana State University**

The defence of the dissertation will take place on «___» _____ 2020 at ___ at a meeting of the Scientific Council PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 awarding scientific degrees at Andijan State University (Address: 129 University street, Andijan, 170100, Tel: 0(374) 223 88 14; Fax: 0(374) 223 88 30; e-mail: agsu_info@edu.uz)

The dissertation is available at the Information Resource Center of Andijan State University (registered number___). (Address: 129 University street, Andijan, 170100, Tel: 0(374) 223 88 14;

The abstract of the dissertation was distributed on «___» _____ 2020
(Protocol at the registered № _____ on «___» _____ 2020).

Sh.Kh.Shahobiddinova

Chairman of Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological sciences, Professor

U.E.Rahimov

Secretary of Scientific Council awarding scientific degrees, Candidate of Philological sciences, docent

S.R.Mirzayeva

Chairman of Scientific Seminar at the Scientific Council awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (PhD thesis annotation)

Relevance and necessity of the dissertation topic. World linguistics, including practical lexicography has always paid attention to the expression of national-cultural phenomenon in the language. That's why the subject of cultural linguistics appeared which studies languages in the discourse of national-cultural aspect and it has become one of the main directions of modern linguistics.

Studies the relationship between language and culture in world linguistics show that metaphor is one of the most important means in expressing them, because metaphor stands out with its pure national nature. It comprises all the features of expressing the being and reflecting in its own picture. Metaphor can express the life style of the people, their traditions, customs, mentalities, thoughts and many others, so it is actual to study the metaphor in the aspect of language and society.

Efforts to raise the status and prestige of the Uzbek language as the state language in our country have increased the need for different types of dictionaries. As a result, the creation of monolingual and translation dictionaries and the conduct of scientific research on their development began to play an important role. It is no secret that the practice of teaching students linguistic and cultural competencies in order to develop the lexical competencies of language learners in world practice is yielding effective results. This shows that it is important to codify metaphors that reflect national cultural characteristics in different dictionaries.

The dissertation, to a certain extent, will serve to implement the tasks set out in Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 10, 2012 № PR-1875 «On measures to further improve the system of teaching foreign languages», June 12, 2015, Decree No. PD-4732 «On measures to further improve the system of retraining and advanced training of managers and teachers of higher education institutions», Decree No. PF-4947 of February 7, 2017 «On the Strategy of Actions for the further development of the Republic of Uzbekistan», Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated May 8, 2013. № 124 «On measures to further improve the system of learning foreign languages» on approval of the state educational standard for foreign languages of continuous education and in other normative legislative documents.

Dependence of the research on the priorities of the development of science and technology in the country. The dissertation is carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology: I. «Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state».

The degree to which the problem has been studied. Among the fundamental works studied in the linguistic aspect of the language units that make up metaphors in world linguistics we can show the works of Lakoff G., Teliya V.N., Averina E.D., Arutyunova N.D., Bazarova L.B., Bakhtin M.M., Black M., Budayev E.V., Chudinov A.P., Viko G., Galeyeva N.L., Demyankov V.Z., Dondua K., Dubrovina I.I., Davidson D., Knabe G.S., Kotorova E.G., Krasnikh V.V., Lavrenteva N.B., Johnson M., Pyulzyu E.A., Rinkov L.N., Sklyarevskaya G.N. and other scientific works.

Uzbek scientists A.Abduazizov, D.U.Ashurova, Sh.S.Safarov, M.E.Umarkhodjayev, M.I.Rasulova, A.E.Mamatov, I.K.Mirzayev, B.Yuldashev, A.M.Bushuy, S.R.Rahimov, J.Yakubov and A.Mamadaliyev studied languages from the pragmatic and cognitive point of view, and the following scientists analyzed practical works on dictionaries: T.I.Chijova, A.A.Semenyuk, Z.A.Potikha, D.E.Rozental, F.I.Virchenko, V.Voznyuk, I.V.Gallinger, A.I.Geberle, P.A.Grushnikov, L.N.Kalinina, G.N.Lebedeva, N.P.Pikalova, T.V.Khachaturova, G.G.Erkibayeva¹.

But in the works of above mentioned scientists and lexicographers codification² of national, cultural, semantic features and stylistic world of metaphors were not studied separately.

Relation of the topic of the dissertation to the research work of the higher education institution where the dissertation is written. The dissertation is prepared within the framework of the project «Problems of modern lexicography» which is being held in «Innovative lexicography center» at Andijan state university and according to activity on the theme «Pragma linguistics and cognitology» in the department of «The phonetics of the English language».

The purpose of the research is to show lexico-semantic and linguacultural features of metaphor and to analyze its codification styles in dictionaries.

Research objectives include:

to determine the place of metaphor in dictionaries and analyze its codification styles in dictionaries;

to mark the degree of usage of metaphorical meaning in general and normative field of the language;

the figurative meaning of the word: to determine the degree of differentiation of metaphoric and homonymic words;

to analyze codification of metaphors with archaic meanings and neological metaphors;

to describe metaphors in the dictionaries stylistically, grammatically and phonetically;

Research methods. To carry out the tasks set for the research comparative, distributive, linguistic-statistical, lexicographical analysis and pragmatic analysis methods were used.

The scientific novelty of the research work is as follows:

the place of metaphor in dictionaries is determined and its codification styles in dictionaries are analyzed;

the figurative meaning of the word: the degree of differentiation of metaphoric and homonymic words is determined;

the degree of usage of metaphorical meaning in general and normative field of the language is marked;

¹ Пикалова Н.П. Формирование у младших школьников умения пользоваться лингвистическими словарями разных типов. Автореф. Дис. ...канд. пед. наук.- Санкт-Петербург: 2000 г.; Т.В.Хачатурова Обогащение лексического запаса младших школьников на основе использования лингвистических словарей. Автореф. Дис. ...канд. пед. наук. – Майкоп. 2007; Г.Г.Еркибаева. Методика работы с учебными словарями на уроках русского языка и литературы в старших классах Казахской школы. Автореф. Дис. ...канд. пед. наук.- Алматы-1995.

² Codification – the act of codifying or being codified (Webster's Third New International Dictionary. – Germany: 1993. – P. 438).

codification of metaphors with archaic meanings and neological metaphors is analyzed;

the national picture of metaphor is revealed;

the role of metaphor in language and lexicographic picture of world is explained.

The practical results of the research are as follows:

Conclusions received from the results of the study of codification of metaphorical meanings of words in different dictionaries will give important scientific-practical information for linguistics, they will be a good source in organizing theoretical and practical courses in lexicography and serve to improve monolingual, multilingual, translation dictionaries and textbooks.

The reliability of the research results. Materials taken for analyzing made it possible to come to conclusions about the universal peculiarities of the language. Their reliability is explained by the fact that their being methodologically perfect, clarity of the issues raised and the results obtained are confirmed by foreign experts.

Scientific and practical significance of the research results. The results and scientific conclusions of the work can be used in compiling monolingual, multilingual, translation dictionaries as a theoretical source. Research materials may help in studying national-cultural peculiarities in linguistics and lexicography. Scientific-theoretical conclusions made within the theme of the dissertation will serve to improve the process of education and upbringing.

Practical significance of the dissertation is that conclusions may be used in teaching «Lexicology», «Stylistics» and special courses of Lexicography.

Implementation of research results. On the basis of scientific results and practical recommendations on the principles of codification of metaphorical meanings of words in explanatory dictionaries:

Used in the project within the framework of the state research program «Development of the program of implementation of the applied directions of the Uzbek language ITD-1-57» to determine peculiarities of structural-semantic sides of the language in expressing metaphorical meaning in world languages comparatively (Reference No. 89-03-2118 of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan dated June 18, 2020). As a result, forming views on ensuring the communicative effectiveness of different linguacultural representatives is improved;

Conclusions on explaining the nature of word as a system under component analysis and word interpretations in modern trends in linguistics were used in the project «Formation of methodological bases, methods and principles of systematic research of the Uzbek language OT-F8-057» (Reference No. 89-03-2118 of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan dated June 18, 2020). As a result, methodological problems in the study of systemic features of language units have been solved.

The results of the analysis were used in the preparation of broadcasts «Тилга эътибор», «Ассалом Ўзбекистон!» on the «О'zbekiston» TV channel (Reference number 02-13 / 669 of the National Television and Radio Company of Uzbekistan dated June 12, 2020). As a result, the script of the show is enriched with content.

Approbation of research results. The results of this research were discussed at 13 scientific and practical conferences, including 5 international and 8 national ones.

Publication of research results. A total of 17 scientific papers were published on the research topic, including 4 articles in scientific journals recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, including 3 national and 1 foreign journals.

The outline of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion. The volume of the dissertation is 145 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the introductory part, the relevance and necessity of the research is substantiated, the aims, tasks, object and the subject of the research are stated, its relevance to the priorities of science and technology development is demonstrated, scientific and effectual significance of the scientific novelty and practical findings are proven, and information about its implementation and the list of published works are provided.

The first chapter of the dissertation, entitled «**Metaphor as a linguacultural phenomenon**», provides views on the interpretation of metaphor in modern metaphorology and the aspect of the commonality of metaphor in language, culture and spirituality.

The artistic or linguistic study of metaphor dates back to the time of Aristotle. In his work «Poetics», the philosopher interprets metaphor as a re-understanding of the meaning it expresses on the basis of the similarity of so-called beings. Linguists point out that this concept has been assimilated into our science through rhetoric. There is information that this term was first used in Isocrates' work Evagorus³. By the twentieth century, it had become the object of real scientific research, and began to be studied in linguistics as one of the inseparable and unique phenomena of language⁴.

Today, metaphor has even risen to the level of a branch of science in linguistics, and the ability to count and record the works done and being done in metaphorology is being limited. As a result of the integration of linguistics with other disciplines, new problems are being put on the agenda. According to the general opinion of linguists, it can be admitted that today there are two major directions of metaphorology:

1. Descriptive approach
2. Lexicographic approach

Each of these directions embraces new approaches and their research subject and methods are unique. Descriptive approach comprises the following:

³ Античные теории языка и стиля. – М. – Л., 1936. – С. 217.

⁴ Bühler K. Sprachtheorie Die Darstellungsfunktion der Sprache. Stuttgart; N. Y.: UTB/Fink, 1984 (Nachdruck der Erstausgabe von 1934) [Рус. перевод – К. Бюлер. Теория языка. М., 1993]; Pepper S. C. The Root Metaphor of Metaphysics // J. of Philosophy. 1935. № 32; Richards I. A. The Philosophy of Rhetoric. N. Y.: Oxford University Press, 1936. Stanford W. B. Greek Metaphor. Oxford, 1936; Carnap R. The Logical Syntax of Language. L., 1937. Muncie W. The Psychology of Metaphor // Archive of Neurology and Psychology. 1937. № 37; Bachelard G. La psychanalyse du feu. P.: Gallimard, 1938; Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. Л., 1940. Дондуа К. Метафора в широком смысле и метафора поэтическая // Язык и мышление. М.; Л., 1940. Т. 9.

1. Hermeneutic study of metaphor
2. Linguaaxiological study of metaphor
3. Linguadidactic study of metaphor

And Lexicographic approach deals with monolingual, explanatory, educational or translate dictionaries specialized in describing metaphors.

Defining and explaining the linguistic and cognitive basis of metaphorical meaning forms the basis of the hermeneutic approach. In this regard the works of G.Lakoff, M.Johnson, L.Laudov, L.B.Alberti, M.Veber, A.N.Baranov, V.I.Karasik, G.N.Sklyarevskaya, I.I.Dubrovina and N.A.Lukyanova are noteworthy⁵.

The problem of the lexicographical interpretation of metaphorical meaning is a complex object in linguistics. For example, it can be seen that differences in the interpretation of words with metaphorical meanings representing plant names in explanatory dictionaries are not based on a single principle. In the five-volume «Explanatory Dictionary of the Uzbek language» published in 2008 in the description of the word «лола» (tulip) it is said that it is used as a name on a metaphorical basis, but in the description of words «атиргул» and «чиннигул» there is no information about their usage metaphorically. The first, that is the main meaning can serve as the basis for the metaphorical meaning.

Researchers have stated that there are a number of tools that reveal metaphorical meaning and that they allow for accurate and objective interpretation of meaning. In particular, O.N.Laguta shows the following semantic linguistic context of the interpretation of metaphorical meaning: 1) figurative; 2) semantics; 3) contradictory meaning; 4) semantic-contradictory meaning; 5) context representing gender; 6) relativity; 7) simulated context.

Although language is composed of national and nominal means, the existing nominal, that is, assimilation units, are saturated with nationalism as they express the product of thought that passes through the prism of the consciousness of the nation that owns the language. Assimilation units are saturated with the spiritual wealth of the nation that has assimilated it, while at the same time enriching the national culture with an element of another culture. Culture, which at first glance seems to have gained originality, is in fact rising to a new stage in the process of intercultural internationalization, intercultural communicative globalization, national identity rises to a new qualitative stage. Even because interethnic integration takes place only within the framework of lexical assimilation, it does not acquire any diffusion, it is

⁵ Карасик В. И. Оценочная мотивировка, статус лица и словарная личность // Филология. 1994. № 3; Розов Н. С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. Новосибирск, 1998; Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1980a; Lakoff G., Johnson M. *The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System* // *Cognitive Science*. 1980 b. № 4; Складаревская Г. Н. К вопросу о метафоре как объекте лексикографии // *Современная русская лексикография*: 1981. Л.: Наука, 1983; Дубровина И. И. Особенности проявления семантической универсалии в разносистемных языках (метафорическая модель «Путь» в русском и английском языке): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Саратов, 2001. Лукьянова Н. А. Образы множества в языке и речи // *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. Новосибирск, 1975. Вып. 4; Складаревская Г.Н. К вопросу о метафоре как объекте лексикографии // *Современная русская лексикография*: 1981. Л.: Наука, 1983; Лукьянова Н. А. Семантические процессы в лексико-семантических группах // *Семантические процессы в системе языка*. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984.

not able to absorb the culture into which it enters, but is absorbed into the structure of this culture.

Just as every language is national, so the national outlook acts on the basis of national-cultural thinking and stereotypes in the assessment of existence. Therefore, the dimensions of national culture, values and thinking, along with the «measurement» of the phenomena of existence, also treat the means of measurement on the basis of the national-mental «standard».

It is well known that any cultural expression has a symbolic nature⁶. The expressions are symbolic in that they are at the same time an outer shell, while on the other hand, they merge with their 'core' like flesh and nails. In this interpretation, the symbolic nature of the language seems to have been somewhat impaired. Unlike any conditional sign, there seems to be some other intrinsic connection between language signs and their expressions. Indeed, the existence of views that promote the ideas of divinity about the origin of language also shows that it is different from other «conditional» signs.

As G.Vico points out, «every metaphor is a little myth»⁷. This in itself shows that the metaphor cannot be imagined without the paint of nationalism. «This is why a definite and abstract sense of being is realized, and it is an effective way of creating myths in language»⁸. So we can have the following opinions of famous members of the world metaphorology G.Lakoff and M.Johnson as the direction of our scientific research: «We are far from saying that all cultural values rule real in harmony with the metaphorical system. Only values that are real and deeply ingrained in the depth of culture are compatible with the metaphorical system»⁹.

There are alternative and non-alternative units in language. But every language has such units that they are different in form but close semantically. For example, the words *a book, a notebook, a pencil, an eraser* in the Uzbek language are given on the basis of words that have the same semantic value. This implies the main denotative meaning of the words. If these words have figurative meaning, we observe differences, not interlingual commonalities. For example, the word *лола* (tulip) in the Uzbek language:

«**TULIP**» [ʧ. ٲٲ] **1** *bot.* A large, beautiful flowering perennial plant belonging to the tulip family; ornamental plant and its red, yellow and tarragon flowers.

Lola sayli (tulip travel) one of the ancient traditions of the Uzbek people: a trip to the hills when tulips are in bloom.

2 figurative poet. In the color of tulip, red

3 Lola (the name of women)¹⁰

The first of the lexeme meanings is scientific sememe and can be marked as a universal sememe. But it is not without a national outlook. The next two meanings

⁶ Базарова Л.В. К вопросу о соотношении языка и культуры // Образование и культура России в изменяющемся мире. – Новосибирск, 2007. – С. 72-76.

⁷ Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. Л., 1940. – С. 146.

⁸ Мусаева Е.М. Миф и метафора // Фразеология в дискурсах разных типов. Вестник ИГЛУ. Сер. Лингвистика. Иркутск: ИГЛУ, 2000. – С. 113.

⁹ Лагута О.Н. Лингвометафорология: основные подходы. <http://www.BalkanRusistics> | Статьи | Монографии. Метафорология. Теоретические аспекты. Ч.1. Г.2. § 3-5. – С. 4.

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли Луғати. 5 томлик. 2-том. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б. 507.

have pure national mental character. The tendency of the human face to be red is splendor in the East. We can see it in the example of the word *лола* (tulip) which is used to describe the appearance of Rano in the novel of «Scorpion from the altar» by Abdulla Kodiry: *From that day on I looked forward to seeing Lola. There is nothing worth a tulip other than her nose ring.* (A.Kodiry, «Scorpion from the altar»). Red is the color of luxury in the Uzbek way of life. That's why, in clothing, household appliances, carpets and etc., the emphasis on red is great, and the word *tulip* is used as a unit to express the color.

The second chapter of the dissertation, entitled «**Linguacultural and lexicographic analysis of metaphors**», explains that phytomorphic metaphor is a specific national-spiritual phenomenon and an expression of national spirituality and culture.

Metaphorical meaning, the world of metaphorical words is not only a universal phenomenon for all languages, but also a comprehensive phenomenon in the expression of the linguistic landscape of the world, a national-cultural reflection of space and time.

In world linguistics, a number of studies have been carried out on the study of metaphors such as zoomorphic, phytomorphic, anthromorphic, chemiomorphic, vegetatomorphic. Phytomorphic and phytonymic terms should be distinguished from each other. Phytonymic metaphor refers only to name shifts based on plant names: such as maple («longevity»), cypress («tall»), tulip («beauty»). However, the phytomorphic metaphor implies the metaphorical use of plant names, properties, parts, crops, product names: such as seed («grandson»), root («ancestors»), fruit («child»).

Naturally, phytomorphic metaphor is based on phytonymic lexicon. Phytonymic lexical terms consist of rootstocks, grasses, stems, shrubs, and trees, and cover their scientific, artistic, colloquial, and variants in different dialects.

One of the main methods of secondary naming in the system of folk phytonyms is meaning shift, more precisely, metaphorical meaning shift. In this case, metaphorization even reaches the level of word formation. It is «one of the most important and effective means of forming a secondary nomination of the linguistic landscape of the world»¹¹. «Metaphor is the formation of abstract meanings that reflect new knowledge about being created by comparing unknown objects with known objects, which leads to the emergence of new concepts that reflect the emotional value»¹².

Much of the phytomorphic metaphor is characterized by a mental nature rather than a linguistic metaphor. After all, the new metaphorical meaning used is primarily characterized by the mentality, the reflection of knowledge mixed with the national spirit. Of course, it is necessary to distinguish between linguistic and non-linguistic metaphors.

¹¹ Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 175;

¹² Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация (Виды наименования). М., 1977. – С. 192-193.

Linguists who speak of metaphor differentiate between linguistic and speech aspects, while on this basis they focus on speech metaphors in their interpretation as a national mental phenomenon. Because emotionality and mentality, mental spirit is mainly observed in speech metaphors.

Phytomorphic metaphor can be formed on different bases:

1. Associative phytomorphic metaphor;
2. Cognitive phytomorphic metaphor;
3. Conceptual phytomorphic metaphor;
4. Syncretic phytomorphic metaphor.

But signs of denotative similarity and signifier compatibility remain key factors in phytomorphic metaphor interpretation.

It is known that changes in the semantic system of words occur in two forms:

- a) linguistic changes;
- b) speech changes.

Linguistic change is seen when the word semantics is used to express a new concept. It is proved in the «Explanatory dictionary of the Uzbek language» that all the phytonyms denote two notions at the same time.

Table 2.

Lexeme	1- sememe	2- sememe
FIG (EDUL, Volume one, page 85)	A milky succulent deciduous tree belonging to the mulberry family	The fruit of this tree
POMEGRANATE (EDUL, Volume one, page 87)	A subtropical plant in the form of a smaller tree or shrub, belonging to the pomegranate	a round fruit full of red grains
CHERRY (EDUL, Volume one, page 501)	A perennial fruit tree belonging to the rose family and its fruit	
PLUM (EDUL, Volume three, page 119)	A stone fruit tree	The sweet fruit of this tree
CUCUMBER (EDUL, Volume one, page 296)	An annual plant and its edible crop belonging to the pumpkin family	
MELON (EDUL, Volume five, page 319)	A large and sweet annual melon belonging to the pumpkin family and its yield	
STRAWBERRY (EDUL, Volume five, page 375)	A perennial herbaceous plant, berry	Its pink-red sweet, fragrant fruit
TOMATO (EDUL, Volume three, page 294)	A vegetable plant, and the apple-shaped round, red, sometimes yellow fruits of this plant	

WHEAT (EDUL, Volume one, page 393)	A herbaceous plant belonging to the cereal family and its grain, cereals	
RASPBERRY (EDUL, Volume two, page 529)	Perennial plant with sour, dark red berries, trunk covered with thorns, growing on the ground	

It is known from observations that there are controversial aspects in terms of the nature, type and meaning structure of changes in phytonyms. In phytonyms which are usually names of trees there are two notions «tree» and «yield», for example, *apple*, *apricot*, *cherry*, *nut*, *peach*. But the names of some trees have only one meaning. In many lexemes denoting plants with stems and plants with stalks general and figurative meanings are understood as a whole, like *wheat*, *tomato*, *barley*, *corn*. But *strawberry* is given with two meanings.

In linguistics, we can see that animate and inanimate natural phenomena in all languages represent man, human characteristics. For example, E.A. Pulzyu, studying the northern Russian lexicon, states that «man», «object», «natural phenomenon», «plant world», «mythological characters» are involved in the process of metaphorization to describe man and the environment¹³.

Like other metaphors, literal phytometaphorization can be seen in enlightenment-art works. The authors of the works belonging to this group set themselves the goal of singing the ideas of enlightenment in an artistic way and popularizing them on this basis. In them, enlightenment-philosophical views and artistic ideas are conveyed through artistic symbols, emblems and images. Mir Alisher Navoi's «Hayratul-abror», «Lisonut-tayr», Haydar Khorezmi's «Gulshanul-asror» are among them¹⁴.

In proverbs phytonymic linguaculturema is manifested as the goal, object and means of thoughts. The proverb as a whole should be understood as a metaphor or symbol. The first meaning of the proverb is only a means to the purpose for which the proverb is intended. The main meaning of a proverb shouldn't be understood as an interpretation of a proverb. Proverb is a phenomenon based on figurative meaning. Metaphorical meaning is the essence of the proverb. Otherwise it would be a simple sentence.

For example, we take a proverb with words *gul* (flower) and *piyoz* (onion): *Topgan gul keltirar, topmagan bir bog' piyoz*. Here the words «gul» and «piyoz» shouldn't be understood as a linguaculturema. They are participating in the sentence as simple lexemes. When the word *Gul* (flower) is understood as the symbolic phytometaphoric term of dear and expensive thing and when the word *piyoz* (onion) means contrary meaning, and when human perceptions of a flower acquire methodological value, it rises to the level of a symbol and is perceived and interpreted as a linguaculturema. In this proverb if a person is able, he gives the most

¹³ Пульзю Е.А. Метафорическая лексика ва структурно-семантическом аспекте (по материалам севернорусских говоров): Автореф. дисс. канд. филол.наук. – Петрозаводск, 2008. – 22 с. – С.13, 20.

¹⁴ Воҳидов Р., Неъматов Ҳ., Маҳмудов М. Сўз бағридаги маърифат. – Т.: Ёзувчи, 2001. – Б.38

valuable thing as a gift, if he is not able, onion appears to be something worthwhile for him. Here linguaculturemas *flower* and *onion* are contradicted on the basis of expensive and cheap national-mental-cultural sememe. The lexical meaning is moderated when other denotative semantics in the structure are manifested as linguaculturema.

The third chapter of the dissertation is entitled «**Principles of codification of metaphorical meanings of words in explanatory dictionaries**», in this chapter the aim of dictionaries, the problem of vocabulary in dictionaries and codification of metaphors in them are studied.

Depending on the quantity and quality of the vocabulary included in the dictionary composition of word meanings, that is how semantics are interpreted and defined determines the value of the dictionary.

The first principle of arranging a dictionary is to determine the addressee. Other principles of lexicography are done through this process¹⁵.

In our research metaphorical meanings of words and the degree to which they were arranged in the structure of the dictionaries was analyzed using the following principles:

1. The degree of use of the meaning of metaphorical words in general and within the normative language;
2. Figurative meaning of the word: the degree of differentiation of metaphors and homonym words;
3. Codification of metaphors with archaic meanings in dictionaries;
4. Codification of metaphors with neologic meanings;
5. Metaphors specific to dialects and their codification in dictionaries;
6. Vocabulary memorization of scientific, technical and field metaphorical words;
7. Interpretation of metaphors in dictionaries;
8. The degree of stylistic characterization to metaphorical words in dictionaries;
9. The degree of grammatical and phonetical characterization to metaphorical words in dictionaries;
10. The problem of describing metaphors with illustrative examples.

The main problems in compiling dictionaries are to determine basic and auxiliary meanings of words, relationship between concrete and abstract meanings, the meaning of the main word and peculiarities of additional meanings, the ambiguity of polysemous and homonym words.

To codify metaphors in dictionaries we should answer the following questions:

1. Do polysemous words in English differ in their number of meanings from other words in the dictionary through their second nomination?
2. Are there differences between the basic meaning of a polysemous word and its auxiliary meanings?
3. Does a polysemous word relate to all of its meanings along with common words?

¹⁵ Умарходжаев М.И. «Основы фразеологии» Тошкент, «Фан» нашриёти, 1983, 97-бет.

In order to determine these cases we studied some dictionaries (Chambers 20th Century Dictionary, 1983, Great Britain, Macmillan English Dictionary, 2007, Great Britain, Большой Англо-Русский Словарь (Big English-Russian dictionary), 1972, Moscow, The Merriam-Webster Dictionary, 2018, the USA, Oxford Dictionary of Current English, 2006, Great Britain, The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, Oxford, 1934, The Concise English Dictionary of Current English, Oxford, 1934).

Polysemous words which belong to the noun, adjective and verb categories included in the dictionary are given in different ways. For example, 16 meanings of the word **BODY** are given in Chambers 20th Century Dictionary, 1st, 13th, 15th meanings are given in all five dictionaries that we studied, 2nd, 3rd, 4th, 6th, 10th, 11th meanings are given only in four dictionaries, 9th, 14th meanings are given in three dictionaries, 5th, 7th, 12th, 16th meanings in two dictionaries and 8th meaning is given only in Chambers 20th Century Dictionary.

There is no sameness in the placement of word meanings in dictionaries, there is diversity both in the number of meanings of polysemous words and in the interpretations given to them. For example, 36 meanings of the word HAND are given in Chambers 20th Century Dictionary, but in other dictionaries meanings are fewer, 20 meanings of the word HAND are given in Большой Англо-Русский Словарь (Big English-Russian dictionary), 8 meanings in Macmillan English Dictionary, 11 meanings in The Merriam-Webster Dictionary, 9 meanings in Oxford Dictionary of Current English.

From the analysis of dictionaries in the English language it is clear that, there is no clear criterion for defining the boundaries of meanings of polysemous words, there is freedom in describing the general meaning and specific meanings, the first meaning and the figurative meanings. There is a certain amount of meaning transfer between them, that's why they are given under one main word. Words that are not clearly related are given at the end of the article. For example:

DUCK – 1. утка. 2. утиное мясо, утятина. 3. разг. человек; парень, малый. 4. голубушка, голубка. 5. спорт. игрок, не набравший ни одного очка. 6. воен. грузовик-амфибия. 7. воен. жаргон. новобранец, навичок. 8. Растратчик¹⁶.

Such cases are typical for bilingual dictionaries.

There is one more point, defining the vocabulary in a very detailed way makes it difficult to use the dictionary. There is no doubt that Chambers 20th century dictionary is one of the most modern and perfect dictionaries, but some words are given in a very detailed way and there is very little difference between meanings, that it makes difficult to use the dictionary for users. For example, 54 meanings of the word TO DRAW (p. 379), 36 meanings of the word HAND (p.568), 35 meanings of the word HEAD (p. 576), 35 meanings of the word TO BREAK (p.152) are given in the dictionary.

It was found that the placement of word meanings in the dictionaries involved in the study was mainly based on the following lexicographic principles:

¹⁶ И.Р.Гальперин. Большой Англо-Русский словарь. 1972 Москва, с.418

1. In dictionaries, the meaning of the keyword is placed at the beginning of the article, and the placement of the meanings is done on the basis of their semantic connection.

2. The basic meaning of the word is given in the first place.

3. Relatively more applicable, used meanings are given after them.

4. The figurative meaning of the keyword is usually given after the main meanings.

5. If the main word has a homonymous meaning, that is, the form is the same, and the semantic connection is not felt, the word is marked as a separate linguistic unit with a Roman number in a special dictionary given in the unit quote.

In dictionaries, the meanings of words should be explained as concisely, simply, and succinctly as possible. Special attention needs to be paid to phrases that are difficult to understand. The words used in the commentary must have been previously explained in that dictionary. The explanatory word must be proved by evidence-illustrative examples. These general lexicographic principles are also key criteria in the interpretation of metaphorical words.

There are several possibilities for explaining the metaphorical meaning of a keyword: 1. Definition, i.e., interpreting the meaning of a word by revealing and explaining it. 2. Interpretation through synonyms 3. Interpretation through words with opposite meanings. 4. If it is not possible to interpret by all of the above methods, i.e. the interpretation is difficult, difficult to understand, and there are no synonyms corresponding to it, a general comment is required.

The main purpose and function of annotated dictionaries is to codify words and phrases in use in the language, based on the most common, modern requirements. At the same time, the question of whether or not to include a number of archaic, historical metaphors in the dictionary in the process of forming the vocabulary of each dictionary poses a number of difficulties for lexicographers.

Another problem for lexicographers is the problem of taking into account dictionaries of new and emerging metaphorical words in the language. A number of new metaphors are emerging as a result of social and political changes around the world. In this regard, researcher N.A.Averyanova notes that new metaphorical expressions such as «a banana problem», «Cappuccino economy», «Dirty money», «Christmas creep» have recently emerged in English to express political and social situations¹⁷. Such new metaphors have expressive-emotional features, and their emergence is associated with a number of extralinguistic factors.

A complete solution to this problem will be the subject of a separate scientific work, we will focus on the level of rendering of existing metaphorical words in languages. By the way, there are different views among lexicographers on this issue as well. The essence of these views is related to the place of metaphorical words in the lexicon of dialects. It should also not be overlooked that the naming of emerging concepts can be done through words in existing dialects. Indeed, the connection between a new concept and a word can arise on the basis of some law. As the famous

¹⁷ Аверьянова Н.А. Неологические метафоры в английском и русском языках // (http://www.rusnauka.com/30_NNM_2012/Philologia/7_118494.doc.htm)

linguist A.A. Potebnya points out, «There is a connection between the meaning of a word and a new concept, they have one thing in common - Tertium Comparationis»¹⁸. It is expedient to comment on metaphors that are often used in dialects, which have a certain degree of literary language status in annotated dictionaries.

Although it is emphasized that science and technology, scientific vocabulary has words that are free from different emotions, in recent scientific works based on the materials of different languages, the lexicon of the field also includes specific metaphorical words. The metaphor also applies to words related to science and technology and the field, and it is advisable to codify such meanings in dictionaries.

FOOT - 1 the part of your body at the end of your leg; 2 (linguistics) a section of a line of a poetry that consists of one syllable that you emphasize when speaking¹⁹.

The first meaning of the word foot in this example is foot, and the second meaning is a linguistic term, the last syllable at the end of the poem is also called so. In this case, since the foot is the end of the body, the last part of the poem is also expressed by the same word.

TO FREEZE - 1 If water freezes, it gets very cold and changes into ice; 2 (Computing) If a computer screen freezes the images on it become still and you can't move them²⁰.

Water freezing is the first, original meaning of this word, while the second meaning is used instead of freezing, not working, which refers to the computer field.

Hence, metaphor also applies to words related to science and technology, and such meanings are codified in dictionaries.

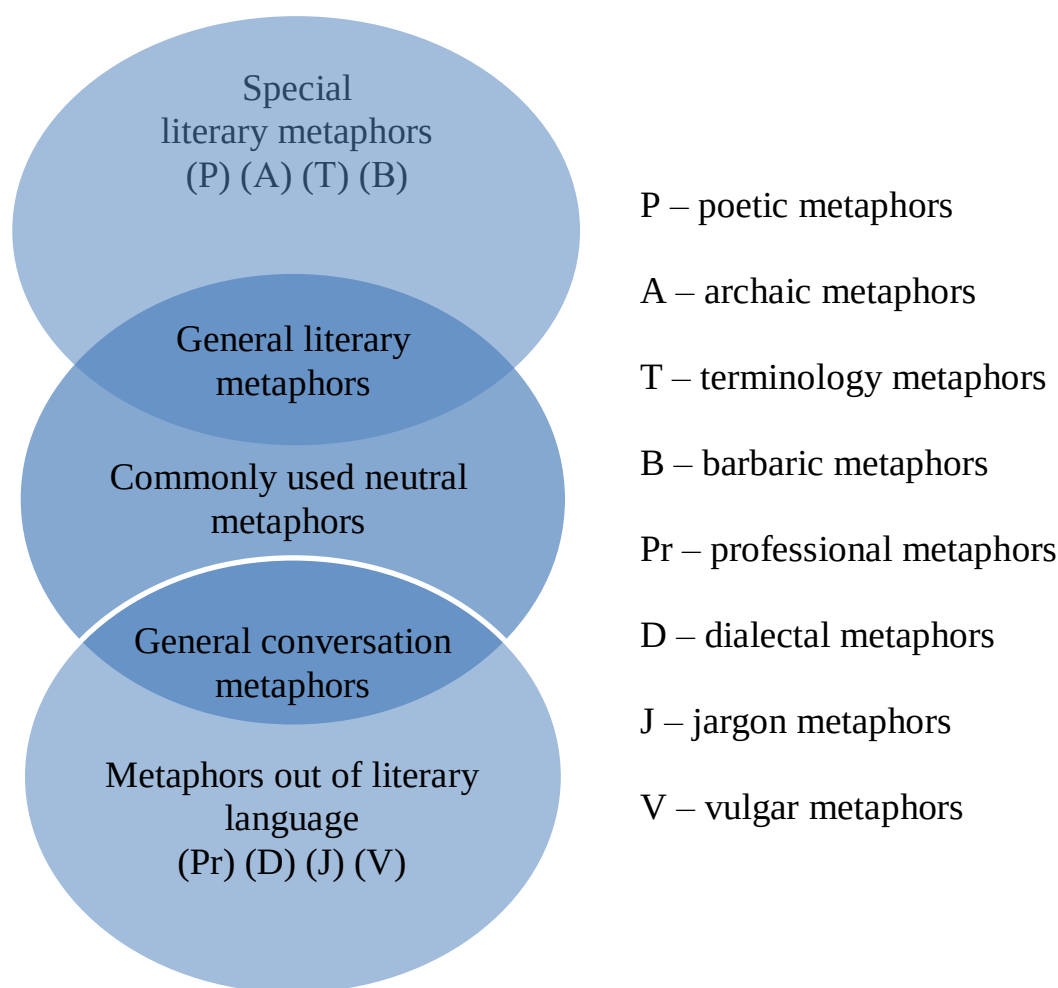
The stylistic features given to the words in the dictionaries play an important role in revealing the value, content, and practical significance of each dictionary in the comprehensive «world» of words and phrases included in the dictionary. The vocabulary of a language consists of two main layers. The first is the neutral layer of the recognized literary functional style, the second is the layer outside the literary normative layer. It has been acknowledged that metaphorical words in the English lexicon are also divided into two main groups, among other lexical layers of the language. The metaphors of the literary layer, which are widely accepted, are further divided into three groups: 1. Metaphors of neutral meaning. 2. Literary metaphors. 3. Metaphors related to the style of speech.

Conversational style metaphors also have two different characteristics. While some of them belong to the lexical layer of the literary language in general use, the other is the non-literary spoken lexicon, which exists outside the normative language. Such metaphors are not stable by nature and are very rare in written speech. However, it should be noted that similar metaphors can serve to enrich the vocabulary. We can express our opinion in detail with the following diagram:

¹⁸ Потебня А.А. Мысль и язык. Харьков, 1913, 194-бет.

¹⁹ Macmillan English Dictionary, 2006, 548-бет

²⁰ Ibid., 564.

CONCLUSION

One of the important tasks of today's anthropocentric linguistics is the study of language on the basis of the principle of «language ↔ speech», the study of materialization of language (in speech) in combination with social psychological factors.

Metaphorization takes place on the basis of national spirit and spiritual values. It is known that meaning transfer occurs in two forms:

- a) linguistic meaning transfer;
- b) speech meaning transfer.

Due to the social conditioning of linguistic meaning transfer, denotation in meaning transfer is increased, and connotation is decreased to a certain extent in respond. In speech meaning transfer, however, connotation plays a key role, and the main purpose of metaphorization is realized mostly in its verbal form.

The concept of national semema plays a key role in the description of metaphorization and metaphorical semema. Of course, in the semema of every lexeme it is difficult to be free from national semas because it is present in the lexicon of the national language. But in the metaphor, most semantics are national in nature because they represent national mental values.

The world of plants has a special place in the life of people and it is firmly rooted in their way of life, national and ethnic values and beliefs. Therefore, as a

result of seeing the reality from a national point of view, each nation perceives and classifies it differently. The result of this classification is clearly expressed in the lexical system of a language, in the semantic structure of its lexical units. In particular, most primary nouns, secondary nominative units, and derived words serve as units that represent the product of this national perception.

Plants accompany people throughout their lives, their behavior and thoughts can be expressed through the names of a plant or a product from it. This leads to the evaluation, measurement and attitude of other phenomena of the reality on the basis of stereotypes which have this solid foundation.

Phytomorphic metaphors are based on the main meanings of phytonymic lexical units. In this case, the phytonymic lexeme, as well as other lexical units that are in a partial relationship, can also form a phytonymic metaphor, expressing a figurative meaning.

Connotation plays a key role in the phytomorphic metaphor, and the basis of metaphorization of this type is expressing national coloring and spirit through connotative colors.

Phytometaphorization is a process of secondary and tertiary nomination in folklore, which has the following manifestations in the written fiction:

- a) phytometaphor on an enlightenment-literary basis;
- b) phytometaphor on a literary and educational basis;
- c) phytometaphor on the basis of enlightenment-imitation;
- g) art-based phytometaphor.

In folklore, however, there is a more literary metaphor.

In the classical literature, because phytonymic lexicons have risen to the level of symbols, they can be described as stable phytometaphors. However, in the modern literature, because phytometaphores are temporary, it is advisable to use contextual or discursive methods of analysis in their interpretation.

The phytometaphor in the classical and modern literature can be contrasted on the basis of the sign of usualness-occasionalness.

Phytomorphic linguo-culturemas acquire sustainable cultural value as they are associated with people's lives. This stability ensured their usage in the composition of the proverbs.

Phytomorphic linguo-culturemas take part as primary and non-primary means in the process of thought expression. Therefore, they play a different semantic role in the structure of proverbs.

Phytometaphor is a linguistic and conceptual phenomenon that is based on its none-metaphoric notion and enriches it with knowledge related to mental culture.

The use of artistic phytometaphor develops the reader's metaphorical and figurative thinking. People evaluate the things they know on the basis of what they do not. Hence, the means of expression of the thing known serves as the main means of expressing and transmitting knowledge about the thing not known in the process of cognition.

People's views are so intertwined with the world of animals and plants that the ideas about one of them complement and improve the ideas about the other, ensuring the integrity of man's knowledge of the reality.

People compare, complement the ideas of one notion by the help of the other one and ensure the figurativeness of expressions in proverbs created by them. Expressing primary thoughts, they verbalize thoughts of the secondary, derivative ones. They also endow with clarity abstract concepts based on the characteristics of events perceived by human perceptual organs in direct observation. The essence of people's creative thinking is that they treat abstract concepts only on the basis of their knowledge of the seen and observed.

We know that a number of words in the basic vocabulary of the English language have their own developed secondary meaning system. The meanings of such words were found to be four, five, and more.

It is emphasized that it is quite difficult to determine the possibilities of connection of the secondary meanings of polysemous words. Based on the data from the dictionaries studied, we can see that some of the meanings of the words can be far from the central meaning, and the connection between them is made in a variety of different ways. In some cases, it is also correct to view such a meaning of a word as a sign of its specific meaning.

In dictionaries, the list of word is made up according to the original meanings of words. The order of meanings of words in dictionaries is set on the basis of some principles:

- The location of meanings of words should be organized on the basis semantic connection of their individual meanings, and should be easily determined from the point of view of modern language;
- First of all, the basic meaning of the word should be given;
- Commonly used meanings should be given before special applied meanings;
- The figurative meaning of the word should be given after the main meaning;

It became clear that in modern linguistics there are no clear criteria for defining the boundaries of polysemy, and there are great difficulties for lexicographers in describing and differentiating the meanings of words together, the general meaning and the special meaning, the literal and figurative meanings. In many monolingual and bilingual dictionaries, it has been found that polysemous words are given under a single heading in the dictionary if there is some noticeable semantic transition-connection between explicit meaning and abstract meaning, direct meaning and figurative meaning, general meaning and special meaning. The practice of giving a metaphor under each entrance (main word) has also been identified in cases where transition of semantic meaning between meanings is significant and the connection is not clear.

Dictionaries codify metaphorical words used in general and normative language framework.

In dictionaries, the figurative, metaphorical, and homonymous meanings of the main word are codified differently.

Like all lexical units in a language, metaphorical units need to be updated in accordance with the demand of the time. The analyzed dictionaries showed that they did not fully cover the emerging neological metaphors. This raises the issue of creating modern dictionaries and codifying dialectal and scientific-technical metaphors and their stylistic differentiation in them.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/30.12.2019.FII.60.02
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ
ПРИ АНДИЖАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

АНДИЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ЭГАМБЕРДИЕВ ЖАСУРБЕК ЖАХОНГИРОВИЧ

**ПРИНЦИПЫ КОДИФИКАЦИИ МЕТАФОРИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ
СЛОВ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ**

**10. 00.06 – Сравнительное литературоведение, сопоставительное
языкознание и переводоведение**

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ
ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована заномером B2019.3.PhD/Fil1001 в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Андижанском государственном университете

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещён на веб-странице Андижанского государственного университета (www.adu.uz) и информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz)

Научный руководитель:

Умарходжаев Мухтор Ишонходжаевич
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Хошимова Дилдора Мадаминовна
доктор филологических наук

Самандаров Рустамжон Дусёрович
доктор философии по филологическим наукам (PhD)

Ведущая организация:

Ферганский государственный университет

Защита диссертации состоится «__» _____ 2020 года в _____ часов на заседании Научного совета PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 при Андижанском государственном университете. (Адрес: 170100, Андижан, улица Университет, дом 129. Тел: 0(374) 223 88 14; факс: 0(374) 223 88 30; e-mail: agsu_info@edu.uz)

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Андижанского государственного университета (зарегистрирована за №__).

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2020 года.

(Протокол-реестр рассылки №__ от «__» _____ 2020 года.)

Ш.Х.Шахобиддинова

Председатель Научного совета по присуждению учёных степеней, доктор филол. наук, профессор

У.Э.Рахимов

Учёный секретарь Научного совета по присуждению учёных степеней, канд. филол. наук, доцент

С.Р.Мирзаева

Председатель Научного семинара при Научном совете присуждению учёных степеней, доктор филол. наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация к докторской диссертации (PhD))

Цель исследования лексико-семантический анализ метафоры и анализ способов кодификации лингвокультурологических свойств метафоры в словарях.

Задачи исследования:

изучить роль метафоры и способы её кодификации в словарях;

отметить уровень употребления слов с метафорическим значением в кругу общеиспользуемого, нормативного языка;

переносное значение слова: уточнить степень различия между словами омонимии и метафорой;

сделать анализ метафор с архаическим значением и способы кодификации неологических метафор в словаре;

дать стилистическую, грамматическую и фонетическую характеристики метафорических слов в словарях;

объяснить метафору на примерах иллюстраций.

Объектом исследования выбрана метафора и способы её подачи в словарях.

Новизна научного исследования состоит в следующем:

выяснено место метафоры в словарях и проанализированы способы её кодификации;

переносное значение слова: выяснена степень различия слов омонимов и слов метафор в словарях;

отмечена степень употребления слов метафор в общеупотребляемом, нормативном языке;

проанализирована подача метафор с архаическим значением в словарях и способы кодификации неологических метафор;

на примерах иллюстраций объяснена метафора и показана их национальная природа;

определено место метафоры в лексикографическом мире и дана классификация метафоры в мире языка.

Научное и практическое значение результатов исследования.

Результаты исследования, также как и выводы могут быть использованы как теоретический ресурс в составлении одноязычных, двуязычных и многоязычных словарей, а также в практике. Материалы исследования могут быть использованы в языкознании и лексикологии для изучения проблемы национальнокультурного свойства. Также, научно-теоретические выводы анализов проведенных в пределах диссертации могут быть использованы для совершенствования процесса образования и воспитания.

Практическая ценность диссертации состоит в возможном использовании выводов исследования на курсах «Лексикология», «Стилистика» и курсы по специальной Лексикографии.

Внедрение результатов исследования.

На основе основных выводов и научных результатов исследования принципов кодификации метафорических слов:

Выявление аутентичности структурно-семантических свойств в выражение метафорического значения в мировых языках путем сравнения, о принципах формирования словарей была использована в «Программе по разработке применительных направлений Узбекского языка и практического внедрения» под номером ИТД-1-57 (Справка от 18 июня 89-03-2118 2020 года Министерства Высшего и Среднего Специального Образования). Были сформированы взгляды в повышении продуктивности коммуникации представителей различных лингвокультур;

Выводы по слову как компонентно анализируемой системе открывающей свою природу и интерпретации слова в современных направлениях языкознания были использованы в фундаментальном проекте под номером «ОТ-Ф8-057 «Формирование методологических основ, методов и принципов систематического внедрения Узбекского языка» (Справка № 89-03-2118 от 18 июня 2020 года Министерства Высшего и Среднего Специального Образования). В результате были найдены решения методологических проблем системного изучения языковых единиц;

Результаты научного исследования были использованны в передачах «Тилга эътибор» (Внимание к языку), «Ассалом Ўзбекистон!» (Здравствуй Узбекистан) на телеканале «O'zbekiston». (Справка № 02-13-66а от 12 июня 2020 года от Национальной Телерадиокомпании Узбекистан) В результате добились обогащения смысла сценариев передач.

Структура диссертации и объём. Диссертация состоит из введения, трёх основных глав и списка использованной литературы. Общий объем диссертации 145 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Эгамбердиев Ж.Ж. Фитоморфик метафоранинг когнитив хусусияти// Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим. – Самарқанд, 2009. – №4.(33) – Б.41-42. (10.00.00; № 10)
2. Эгамбердиев Ж.Ж. Метафорик маънода миллий сема масаласи// Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим. – Самарқанд, 2011. – №2.(39) – Б. 35-38. (10.00.00; № 10)
3. Эгамбердиев Ж.Ж. «Chamber's 20th century dictionary» луғатига киритилган метафорик маъноли сўзлар таҳлили». «International journal of word art» 2019. Vol.2, issue 2, – P. 140-143. (10.00.00; № 31)
4. Egamberdiev J.J. The role of national and social representations in figurative interpretation of a word meaning // International Journal of Anglisticum. Literature, Linguistics and Interdisciplinary Studies. Volume:7 | Issue:10|. – Macedonia, 2018. – P.82-88. (ICV Impact factor 6,88)

II бўлим (II part; II часть)

5. Эгамбердиев Ж.Ж. Метафорик маъноли сўзларнинг луғатларда хатланиш даражаси // Матабгача таълим муассасаларида, умумтаълим мактабларида ва олий таълим муассасаларида чет тиллар ўқитишнинг узвийлиги. Халқаро онлайн илмий-амалий анжуман материаллари. – Андижон, 2020. – Б. 742-743.
6. Эгамбердиев Ж.Ж. Problems of codification of words with metaphorical meanings in dictionaries // Abstracts of IX international scientific and practical conference. – Kharkiv, Ukraine, 2020. -P.250-255.
7. Эгамбердиев Ж.Ж. Метафорик маъноли сўзларнинг инглиз тилидаги луғатларда кодификация қилиш тамойиллари // Trends in teaching foreign languages: achievements, challenges and solutions. International conference. – Tashkent, Uzbekistan 2019. – P.37-39.
8. Эгамбердиев Ж.Ж., И.А.Эгамбердиева. Comparative analysis of the verbalizers of the concept of «man» in English and uzbek // Молодой исследователь: вызовы и перспективы. Сборник статей по материалам СХХI международной научно-практической конференции. –Москва, 2019. – С. 415-418
9. Эгамбердиев Ж.Ж. Метафора миллий маданият ифодаловчиси сифатида // Замонавий лексикография, фразеография ва таржимашунослик масалалари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Андижон, 2018. – Б. 158-160.

10. Эгамбердиев Ж.Ж. Метафора талқини ҳақида // Хорижий тилларни ўқитиш ва замонавий тилшуносликнинг долзарб муаммолари. Конференция материаллари тўплами. – Андижон, 2017. – Б. 231-233.
11. Эгамбердиев Ж.Ж. Концепт ва тушунча муносабатига доир мулоҳазалар // Хорижий тилларни ўқитиш ва замонавий тилшуносликнинг долзарб муаммолари. Конференция материаллари тўплами. – Андижон, 2017. – Б. 244-247.
12. Эгамбердиев Ж.Ж., Эгамбердиева И.А., Матқулов Ҳ. Тил ҳодисаларини ички ва ташқи омиллар яхлитлигида ўрганиш // Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации. Конференция материаллари тўплами. – Украина, 2016. – Б. 344-345.
13. Эгамбердиев Ж.Ж. Фитоморфик метафора ўзига хос миллий-маънавий феномен// Хорижий тилларни ўқитиш ва замонавий тилшуносликнинг долзарб муаммолари. Республика конференция материаллари тўплами. – Андижон, 2015. – Б. 406-412.
14. Эгамбердиев Ж.Ж., Эгамбердиева И.А. Метафорада маънавият ва маданият ифодаси// Хорижий тилларни ўқитиш ва замонавий тилшуносликнинг долзарб муаммолари. Республика конференция материаллари тўплами. – Андижон, 2015. – Б. 412-417.
15. Эгамбердиев Ж.Ж. Эгамбердиева И.А. Ўхшатишнинг инглиз ва ўзбек тилларидаги кўринишлари// Фан, таълим ва жамият. Илмий ишлар тўплами. – Андижон, 2009. –Б. 104-107.
16. Эгамбердиев Ж.Ж. Эгамбердиева И.А. Тропларнинг лингвопрагматик хусусиятлари// Тил тизими сатҳлари: семантик функционал ва структур асослар. Республика илмий-амалий анжуманининг материаллари. – Самарқанд, 2009. – Б. 87-89.
17. Эгамбердиев Ж.Ж. Ҳинд-европа ва туркий тилларда сўз маъноларининг кўчиши// Ҳозирги замон тилшунослигининг долзарб масалалари. Халқаро илмий-амалий анжуманининг материаллари. – Андижон, 2004. – Б. 205-207.

Автореферат « Andijon yoshlari» газетаси таҳририяида таҳрирдан ўтказилди
(4 август 2020 йил).

Босишга рухсат этилди: _____ 2020 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурада рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3. Адади: 50. Буюртма: № 78.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.